

PERTTI HAAPALA
Mervi Kaarninen
KATJA-MARIA MIETTUNEN
ILONA PIKKANEN
NILS ERIK VILLSTRAND
JOHANNA WASSHOLM

KERTOMUS SUOMEN HISTORIASTA

Tässä luvussa emme kerro siitä, mitä Suomen historiassa tapahtui, vaan siitä, mitä historiankulusta kirjoitettiin jälkikäteen. Historia on totta, mutta jälkipolville se on kertomus siitä mitä tapahtui. Suomalaisten historia kirjoitettiin 1800-luvulla kansalliseksi historiaksi. Se oli hallitseva kertomus koko 1900-luvun, vaikka sitä toistuvasti myös kyseenalaistettiin ja muokattiin. Kansakunnan historiaa voi kutsua myös yhteiskunnan omaelämäkerraksi, sillä se kirjoitetaan yhteisöä varten. Miksi historiaa kirjoitettiin tiettyyn aikaan juuri tietyllä tavalla? Miten suomalaisen yhteiskunnan omaelämäkerta muuttui 1800-luvun alusta 2000-luvun alkuun?

SUOMEN HISTORIAN KIRJOITTIVAT ihmiset, jotka rakensivat identiteettiä itselleen ja lukijoilleen. Joidenkin kertomuksista tuli sittemmin yhteistä omaisuutta, joka omaksuttiin laajasti ja josta tuli usein myös niin sanottu virallinen totuus. Kansallisen kertomuksen synnyssä ja voitokulussa oli monta vaihetta. Aluksi kansalliselle kertomukselle pitää olla sosiaalinen tilaus eli yhteiskunnallinen tarve. Alkuna saattaa olla romanttinen haave, ideologia, tieteellinen idea tai poliittinen ohjelma. Seu-

< Nuori Zacharias Topelius (1818–1898) kysyi vuonna 1843, onko Suomen kansalla historiaa. Ei ollut, mutta sellainen piti kirjoittaa, kuten hän itse sittemmin teki historiallisissa romaaneissaan ja *Maamme kirjassa*, jota käytettiin koulujen lukemistona 1870-luvulta 1950-luvulle. *Museovirasto, piirros F. Kaschenreuterin maalauksen mukaan 1845.*

raava vaihe on historian kirjoittaminen, ja kolmas vaihe on kertomuksen vastaanotto ja kilpailu muiden kertomusten kanssa. Vasta tämän jälkeen voidaan puhua historiakuvan omaksumisesta, historiallisen identiteetin synnystä ja historian käytöstä. 1900-luvun alun suomalaisilla oli melko kirkas ja jaettu kuva siitä, mikä Suomi oli ja millainen sen historia oli ollut. Ainakin kertomus esitettiin niin, että kyseessä olisi yhteinen käsitys. Historiasta tuli identiteetti, jota toistettiin julkisuudessa, kouluissa, arkipuheessa ja politiikassa. Ja kun se kerran syntyi, sillä oli taipumus vahvistaa itseään.

Tämä oli yleinen kaava 1800-luvun eurooppalaisessa kansallisessa historiankirjoituksessa. Suomessa ajatus kansallisesta historiasta oli kuitenkin uusi, sillä suomalaisilla ei ollut takanaan omaa vuosisataista valtiotaan. Suomen valtiota oltiin vasta rakentamassa – Venäjän keisarikunnan alaisuudessa – ja tämän rakennustyön yhtenä perusteluna alettiin korostaa alueen omaa historiaa.¹ Ei valtio sellaista välttämättä tarvitse, mutta siihen vetoaminen kuului keskeisesti 1800-luvun ajatusmaailmaan ja identiteettirakenteisiin (etnisyyteen, kulttuurieroihin, itsemääräämisoikeuteen ja ajan ristiriitoihin). Siksi kansallisesta historiasta tuli keskeinen identiteettitekijä ja niin sanottu hallitseva kertomus, joka määritteli kansakunnan ominaislaatua ja samalla sen, kuka kuului kansaan. Oli vain luonnollista, että tällaisessa tilanteessa korostettiin eroja muihin eikä etsitty kulttuurilainoja ja samankaltaisuuksia – paitsi kun haluttiin korostaa yhteyttä johonkin suuntaan, jotta voitaisiin korostaa eroa toisaalle. Suomessa tällainen tekijä oli pohjoismaisen perinnön ja itäisen kulttuurin vastakkainasettelu.²

Suomen historia keksittiin 1800-luvulla, mutta sitä ei keksitty tyhjiössä, vaan sille oli mallinsa ja ennen kaikkea sosiaaliset ja poliittiset syynsä, joita ilman historiankirjoittajien luomistyötäkään ei voi ymmärtää. Historiankirjoitus kuvasti aikansa todellisuutta, tarpeita ja tavoitteita, eikä ollut tässä mielessä sattumanvaraista. Keksittyä se oli kuitenkin siinä

1 Berger 2015, erityisesti 80–139.

2 Hroch 2015; Berger & Lorenz (toim.) 2008; Berger & Lorenz (toim.) 2010; Aronsson ym. 2008; Tervonen 2014.

mielessä, että kertomus olisi voinut olla toisenlainenkin ja toteuttaa silti tehtävänsä. Ennen kaikkea kertomuksen muoto ja dramaturgia voitiin kirjoittaa monella tavalla – niistä aineksista, jotka olivat käsillä ja jotka olivat mahdollisia, vaikuttavia ja omaksuttavia.³

Kansakunnan historiaa, siis kertomusta sen omasta menneisyydestä, voi sanoa myös *yhteiskunnan omaelämäkerraksi*. Tämä nimitys korostaa sitä, miten historia kirjoitetaan tiettyssä yhteiskunnallisessa tilanteessa eikä norsunluutornissa tai ikkunattomassa kammiossa. Historiankirjoituksella on yhteiskuntahistoriansa, joka myös määrää sen, mitä siitä lopulta seuraa. Historiankirjoitus on siis yhteiskunnallista toimintaa – muutoin se on tarpeetonta ja näkymätöntä harrastelua. Juuri tästä J. V. Snellman arvosteli edeltäjiään, jotka eivät hänen mukaansa nähneet, mistä historiankirjoituksessa oli kysymys ja mihin siinä piti tähdätä, siis kansalliseen historiaan.⁴ Samoin venäläinen kirjailija Leo Tolstoi arvosteli 1800-luvun historiankirjoitusta ilkeällä kommentilla, miten ”uusi historiantutkimus muistuttaa kuuroa ihmistä, joka vastailee kysymyksiin, joita kukaan ei tee.”⁵ Tolstoi viittasi kommentillaan sellaiseen akateemiseen tutkimukseen, joka kuvitteli voivansa kirjoittaa kansan historian unohdamalla varsinaisen kansan. Saksassa käytiin samaan aikaan ”metodikiistaa” historiantutkimuksen tehtävästä: tuliko sen kuvata ainutkertaisia tapahtumia sellaisenaan vai *kansan* elämää, historian tarkoitusta tai muita yleistettäviä totuuksia? Asiasta ei päästy yksimielisyyteen Saksassa – eikä Suomessakaan, minne keskustelu myös ulottui ja synnytti alan ensimmäisen tieteellisen lehden, *Historiallisen Aikakauskirjan*.⁶

Historiografian näkökulmasta historia on aina kirjoittajiansa aikalaisymmärrystä, ja siksi on mielekästä kysyä, miksi historiaa kirjoitettiin juuri tietyllä tavalla. Tässä luvussa kysymme, millaisen omaelämäkerran suomalainen yhteiskunta itselleen ”kirjoitutti” ja miten kertomuksen sisältö ja muoto muuttuivat 1800-luvun alusta 2000-luvun alkuun? Emme siis kerro, mitä maassa tapahtui näinä vuosina, vaan tarkastelemme sitä, miten tapahtumista kirjoitettiin jälkikäteen. Kuvaamme ilmiötä valikoitujen kirjoittajien aikaansaannosten kautta. Nämä kirjoittajat olivat myös aikansa kansallisia sankareita, mutta tässä luvussa he ovat esillä esimerk-

3 Historiankirjoituksen fiktiivisyydestä ks. Paul 2011; Hatavara 2007; Kaljundi ym. 2015.

4 Snellmanin mielestä esimerkiksi H. G. Porthan oli ”hyönteisten kerääjä”. Ks. Klinge 1975, 127–134; Jalava 2006, 103–160.

5 Tolstoi 1975 (*Sota ja rauha IV*), 395. Alkuteos ilmestyi 1869.

6 Viikari 1984; Haapala 2007; Jalava 2019.

keinä siitä, miten historiaa kirjoitettiin tietyissä tilanteissa ja miten juuri heidän töistään rakentui kansalaisten omakseen kokema historia. Taitekohdat, joissa kertomus Suomesta määriteltiin uudelleen, olivat ero Ruotsista vuonna 1809, suomalaisen identiteetin rakentuminen keisariaikana, itsenäisen valtion synty ja toisen maailmansodan jälkeinen modernin yhteiskunnan synty. Näissä tilanteissa ihmiset näkivät asemansa ja mahdollisen tulevaisuutensa uudella tavalla – ja samalla historiansa, joka näyttäytyi väistämättä uudessa valossa.⁷

Suomen historian kirjoittivat vaikutusvaltaiset miehet – tai toisaalta voidaan ajatella, että heistä tuli vaikutusvaltaisia juuri siksi, että he kirjoittivat sen. Alan elitististä luonnetta kuvaa, että vuonna 1875 perustettuun Suomen Historialliseen Seuraan saattoi sääntöjen mukaan kuulua kerrallaan 12 miestä. Myöhemmin sääntöjä muutettiin, mutta ennen 1970-lukua naiset olivat seurassa harvinaisia, varsinkin vaikutusvaltaisissa asemissa.⁸ Tämä näkyi myös tavassa, jolla historia kirjoitettiin. Paitsi että pääosassa olivat miehet, nämä eivät olleet keitä tahansa miehiä. Kansallisen historian subjekti oli kuviteltu kansa, jota kutsuttiin usein vain ”Suomeksi”. Yksittäiset ihmiset, aluksi kuninkaat ja muut suurmiehet, sitten kansalaiset ja yksilöt, saivat historiallisen merkityksensä edistämällä kansakunnan asiaa. Juuri näin historia oli kuin tehty identiteetin rakennuspuiksi. ”Kun Suomen kansa tahtoo, sillä on historia”, julisti G. Z. Forsman, yksi Suomen historian keksijöistä.⁹ Ennen omaa historiaa suomalaisten päässä liikkui siis jotakin muuta. 1800-luvun alkupuolella aineksia tarjosivat ennen muuta Raamattu, Ruotsin kruunun propaganda, moninainen kansanperinne ja paikalliset identiteetit. Ei ollut ennalta määrättyä, että kansallinen kertomus Suomesta korvaisi ne.¹⁰ Niin kuitenkin kävi, ja tarina jatkui 2000-luvulle asti.

Suomessa on kirjoitettu muutakin kuin *kansallista* historiaa, mutta tässä luvussa keskitymme kansalliseen kertomukseen, yhden *narratiivin historiaan*, koska siitä tuli hallitseva kertomus. Kuten todettua, kansallisen historian menestystä ei selitä niinkään historiatieteen edistys kuin poliittinen todellisuus. Historiakuvan piirsi harvalukuinen akateeminen

7 Villstrand & Karonen (toim.) 2017.

8 Kaarninen 2017; Sulkunen & Kinnunen 2019, 118–157.

9 Koskinen 1876, 9: ”Itse tahto todistaa, että ominainen kansa-henkilö on olemassa, ja tätä tahtoa vastaan ei löydy mitään vetoamista.” Forsman käytti suomalaista kirjailijanimeä Yrjö Koskinen. Kun hänet aateloitiin vuonna 1882, viralliseksi nimeksi tuli Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen.

10 Engman 2009, erityisesti 245–261.

massa: quæ ore ad os, & ala ad alam, & pede ad pedem post principium autumnî sese inter cannas descensuræ colligunt. Notatum enim est eas eo tempore. suavissimo completo cantu taliter descendere, & pacificè post principium veris inde euolare, atque repetere vetustos nidos, vel novos naturali solitudine fabricare. Massa autem illa per imperitos adolescentes (nam antiqui & experti piscatores eam remittunt) extracta atque in astuaria portata, calor accessu hirundines resolutæ, volare quidem incipiunt, sed exiguo tempore durant: quia immatura acceleratione non liberæ sed captivæ sunt reductæ. Accidit etiam tempore verno, liberè reuertentes, nidosque veteres intrantes, aut novos constructes. superueniente horrida hyeme cum denso casu nivium, omnes pariter emori, ut nullæ in tectis, aut fluminum ripis tota ea æstate videantur, præter paucissimas, tardius

Ruotsalaisen Olaus Magnuksen Roomassa kirjoittama *Pohjoisten kansojen historia* vuodelta 1555 oli pitkään keskeinen lähde Suomen historiaan. Se kuvasi tarkasti alueen elintapoja, kuten talvikalastusta. Paavin mieliksi teos arvosteli uskonpuhdistusta ja korosti protestanttisen pohjolan ihmisten taikauskoa ja takapajuisuutta. *Olaus Magnus, Historiae de gentibus septentrionalibus*, Wikimedia Commons.

sivistyneistö, jolla oli asemia sekä tieteessä, hallinnossa että politiikassa. Tämä tiivistyi 1800-luvun Suomen tärkeimmässä poliittisessa liikkeessä, fennomaniassa, joka oli rakentamassa uutta valtiota ja kansakuntaa, keksi niille ideologian eli suomalaisuuden, ja vastasi aatteen poliittisesta toteutuksesta pitkälle 1900-luvulle asti.¹¹ Tästä syystä juuri tietyt historiantkirjoittajat, joiden työtä jatkossa kuvaamme, saivat niin suuren ja pitkäaikaisen merkityksen suomalaisen itseymmärryksen määrittäjinä.

Suomi ennen Suomea

Suomi oli Ruotsin valtakunnan elimellinen osa ja samalla osa sen historiaa, kunnes siitä tuli vuonna 1809 venäläinen suuriruhtinaskunta omine hallintoineen. Muutos synnytti oman erillisen historian tarpeen. Ei kuitenkaan ollut itsestäänselvää, mitä Suomen historiaan sisältyisi, olisiko siihen edes aineistoa ja miten sitä voitaisiin käyttää. Vuosikymmeniä oli epäselvää, miten *Suomen* historia tulisi kirjoittaa ja miten se suhteutuisi Ruotsin ja Venäjän historiaan. Seuraavaksi selvitämme, miten se alue, joka nykyään tunnetaan Suomena, esitettiin ruotsalaisessa historiantkirjoituksessa 1500-luvulta 1800-luvun alkuun: mitä tuolloin esitettiin Suomen historiana?

Teoksessaan *En Svensk Cröneka* (1551–1552) Ruotsin reformaation keskeinen vaikuttaja Olaus Petri toisti tuolloin jo vakiintuneen kertomuksen siitä, miten Ruotsin kuningas Eerik Pyhä päätti levittää kristinuskon ”Suomeen”. Niinpä kuningas sotajoukkoineen lähti Suomeen, voitti taistelut ja soi suomalaisille ”armonsä ja ystävyytensä” ja antoi saarnata heille Jumalan sanaa. Hämmäläiset aiheuttivat kristityille kuitenkin jatkuvasti harmia, minkä vuoksi Suomeen suuntautui uusi sotaretki, jonka toteutuksesta vastasi Birger-jaarli. Jaarli kulki pakenevien hämmäläisten kannoilla ja kohteli lempeästi niitä, jotka suostuivat kääntymään kristinuskoon, mutta käsitteli ankarasti niitä, jotka kieltäytyivät. Kristitylle ruhtinaalle soveliaalla tavalla Birger-jaarli hankki hyviä saarnamiehiä ”kansalle, jonka hän oli miekalla kukistanut”. Suomeen tehtiin myös kolmas sotaretki, jonka Olaus Petri kuvaa tapahtuneen saman kaavan mukaan. Kun karjalaiset eivät antaneet Hämeen ja Suomen asukkaiden olla rauhassa, he joutuivat alistumaan siihen, että ”ruotsalaiset joukot voittivat ja kukistivat heidät”.¹²

11 Karonen (toim.) 2019 ja erityisesti Liikanen 1995; Mylly 2002; Jalava ym. (toim.) 2013. Klingen (2010) kuvaus suomalaisesta historiantkirjoituksesta kokoo sen ulkomaisia vaikutteita, jolloin tulos näyttää vähemmän kansalliselta.

12 Lehtinen 1968, 55–60. Olaus Petrin alkuperäinen teos on julkaistu myös: <https://>

Samaa tarinaa kolmesta sotaretkestä ja kolmessa vaiheessa tapahtuneesta Suomen valloittamisesta toistettiin hieman muunnellen muissakin 1500- ja 1600-lukujen historioteoksissa.¹³ Kertomuksen juoni oli siis se, miten pakanalliset suomalaiset oli ruotsalaisten ristiretkien ansiosta otettu osaksi kristikuntaa. Ruotsin valtakunnassa tätä pidettiin hyvin tärkeänä ja arvokkaana. Käsitys Suomesta valloitettuna maana sopi Ruotsin suurvalta-ajan henkiseen maailmankuvaan. Historiallisena valloittajakansana esiintyminen tuotti ruotsalaisille suurta kunniaa. Mitä sitkeämpiä ja vahvempia suomalaiset olivat olleet, sitä kunniakkaampi valloitus oli ollut.¹⁴ 1600-luvulla, kun alueiden välinen taistelu oli jo ratkennut, ruotsalaisten ja suomalaisten välisiä suhteita kuvailtiin liittona. Ruotsin valtakuntaan kuulumisen merkitsi suomalaisille turvallisuutta ja hyvinvointia. Elämisen edellytykset eivät Suomen alueella poikenneet paljoakaan siitä, millaista olisi ollut ”kotimaisen, luonnollisen kuninkaan alaisuudessa”, esitti oppinut Mikael Wexionius 1600-luvun puolivälissä julkaisemassaan kuvauksessa Ruotsin valtakunnan eri osista.¹⁵

Kertomus ruotsalaisten Suomen valloituksesta pysyi pienin muutoksin samana. Vuosina 1747–1762 Olof Dalin julkaisi neliosaisen suurteoksansa *Swea rikes historia*, jossa hän kuvasi Pyhän Eerikin vuonna 1157 tekemää sotaretkeä (Varsinais-)Suomeen eli seudulle, joka tuohon asti ”oli onnistunut välttämään kaiken vieraan komennon”. Kristinuskosta suomalaisilla oli Dalinin mukaan ”vähäinen tai olematon käsitys”, joten he elivät ”sokeassa pakanaudessa”. Pakanallisten virolaisten tavoin suomalaiset harjoittivat merirosvousta ja aiheuttivat näin levottomuutta Ruotsin rannikkoseuduilla, mitä Eerik ei voinut suvaita. Koska ylpeät suomalaiset eivät suosiolla alistuneet Eerikin valtaan eivätkä halunneet omaksua kristinuskoa, kuninkaalla ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin tarttua aseisiin. Eerik menestyi hienosti, vaikka suomalaiset olivat koonneet ”sangen lukuisat joukot” noustessaan vastarintaan.¹⁶ Toinen merkittävä 1700-luvun ruotsalainen historioitsija Sven Lagerbring kuvailikin teoksessaan *Swea Rikes Historia II* (1773) suomalaisia hyviksi sotureiksi, jotka kävivät tuhoisin seurauksin läntisten naapuriensa kimppuun. Edellä mainittujen kirjoitta-

www.codicesfennici.fi/items/show/107#?c=0&m=0&s=0&cv=0&xywh=-422%2C-1%2C3597%2C3985.

13 Ks. Lehtinen 1968, 38–45, 73–77, 81, 91–97, 104, 118–119, 126–127, 140–141, 157–158, 189.

14 Lappalainen 2006, 144–145.

15 Villstrand 2012, 74.

16 Dalin 1750, 106.

jien mukaan Sigtunan ja Tukholman kaupungit oli aikoinaan perustettu puolustamaan ruotsalaisia juuri suomalaisia ja muita idästä hyökkääviä kansoja vastaan.¹⁷

Dalin toisti yleisen käsityksen, jonka mukaan kaukaisessa menneisyydessä Suomi oli kuulunut Ruotsin alaisuuteen. Hän tiivistikin Eerikin sotaretken jälkeen vallinneen tilanteen seuraavin sanoin: ”Näin oli nyt Suomi, etenkin sen rannikkoseudut, taas saatettu Ruotsin alaisuuteen.”¹⁸ Myös Lagerbring kuvaa sekä toisen että kolmannen ristiretken ruotsalaiset alueelliset voitot idässä jälleenliittämiseksi. Karjalasta hän toteaa: ”Tämä maankolkka on pakanallisella aikakautena epäilyksettä usein tunnistanut Ruotsin ylivaltaa.”¹⁹ Tällainen retoriikka oli yleinen tapa perustella valloituksia ja pitää niitä laillisina. Myös Skånen maakuntien, jotka liitettiin 1600-luvulla Ruotsin valtakuntaan, ajateltiin olevan tanskalaisilta takaisin valloitetuja vanhoja ruotsalaisalueita. Skånen maakuntien katsottiin kuitenkin olevan ruotsalaisempia, eli Suomen ei ajateltu kuuluvan historialliseen Ruotsin valtakuntaan samalla tavalla kuin Skånen.²⁰

Vaikka valistusajattelu ei enää pitänyt pakanoiden sielujen pelastamista riittävänä syynä sodalle, Ruotsin laajentumista itään ei koettu poliittisesti tai moraalisesti ongelmalliseksi. Ajan poliittisesti korrekti näkökanta oli, että kaikille Suomessa asuville oli onni kuulua Ruotsin valtakuntaan. Tästä poikkeava käsitys oli absurdi – tai ainakin sitä oli mahdotonta esittää julkisesti tai kirjallisesti. Vuonna 1700 julkaistussa väitöskirjassaan *Aboa vetus et nova* fennofili Daniel Juslenius toivoi, että ”me”, siis suomalaiset, iloisin mielin muistaisimme, että Pyhän Eerikin voitto oli merkinnyt esi-isillemme osallisuutta oikeasta uskosta ja pääsyä ulos helvetin pimeydestä. Vaikka ruotsalaisten valloitus oli Jusleniuksen mukaan ollut raaka prosessi, lopputulos oli onnellinen. Se, että ruotsalaiset valloituksen aikoihin vihasivat vihollisiaan, suomalaisia, oli hänestä vain luonnollista. Halveksuva suhtautuminen valloitettuihin näkyi siinä, että ruotsalaiset pakottivat valtakautensa alussa suomalaiset alistettuun, lähes orjuuden kaltaiseen asemaan. Samalla tavalla tanskalaiset kukistivat norjalaiset. Vasta vakuututtuaan suomalaisten uskollisuudesta ruotsalaiset olivat ottaneet nämä liittolaisikseen. Mutta tätä ennen ruotsalaiset olivat

17 Lagerbring 1773, 154–156, 373–374, 671–672.

18 Dalin 1750, 104–107.

19 Lagerbring 1773, 154–155, 671.

20 Lagerbring 1773, 56–57, 275–276.

Jusleniuksen mukaan kostaneet aiemmat tappionsa ja tuhonneet viimeisetkin rippeet vanhasta suomalaisesta kirjallisesta kulttuurista.²¹

Suomen historiaa käsittelevissä teoksissa toistuu valloituksen ohella kaksi asiaa: ruotsalaisten rakentamat linnat ja suomalaisten pettämätön uskollisuus. Rakentamalla linnoituksia ruotsalaiset halusivat varmistaa ylivalentansa jatkuvuuden. Olof Dalinin mukaan messut ja kasteet eivät riittäneet ”pitämään näitä villejä kansoja aisoissa”.²² Turun linnaa käsittelevässä väitöskirjassaan (1764) linnanpastori Eric Lennqvist esitti yksimielisyyden vallitsevan siitä, että linnaa oli ryhdytty rakentamaan, kun Pyhä Eerik oli ”kukistanut Suomen” 1100-luvun puolivälissä. Näin tekivät kaikki ”tunkeilijat” varmistaakseen valloituksensa, myös Birger-jaarli rakentamalla Hämeen ja Korsholman linnat tai valtaneuvos Torgils Knutsson perustaessaan Viipurin linnan.²³

Juslenius painotti vuonna 1715 virkaanastujaispuheessaan Västeråsin kymnaasin lehtorina, miten suomalaiset olivat uskollisia kuninkaalleen, kun heidät ensin oli kukistettu.²⁴ Tässä ruotsalaiset olivat hänen mukaansa toimineet Jumalan välineinä; olivathan suomalaiset eläneet pakanuudessa ja palvoneet epäjumalia. Juslenius totesi puheessaan, että ruotsalaiset tuskin olisivat onnistuneet valloittamaan Suomea kolmeen kertaan ilman Jumalan käsittämättömän suurta armoa. Ruotsalaisten valloitus antoi näin suomalaisille mahdollisuuden elää rauhassa ja onnellisina oman kuninkaan alaisuudessa: he olivat uskollisia esivaltaa kohtaan, maksoivat veronsa eivätkä koskaan epäröineet palvella kuningastaan.²⁵

Sivistyksen tie

Vuonna 1788, sodan riehussa Suomessa, Turun akatemian kaunopuheisuuden professori Henrik Gabriel Porthan kävi Tukholmassa pitämässä virkaanastujaispuheensa *Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademienissa*. Hänen aiheensa oli ”Suomen kansan asema ja tila aikana, jolloin se ensimmäistä kertaa asetettiin Ruotsin kruunun varman ja kestävän vallan alaisuuteen”.²⁶ Porthan aloitti toteamalla kaikille tutun asian eli sen, että Suomi oli valloitettu 1100- ja 1200-luvuilla kolmen sotaretken

21 Juslenius 1988, 45, 78, 84.

22 Dalin 1750, 318.

23 Lennqvist 1890, 93.

24 Lehtinen 1968, 47.

25 Sarsila (toim.) 2004, 114–116, 122.

26 Porthan 1795, 1–35.

tuloksena. ”Suomen täydellinen alistaminen”, kuten Porthan asian muotoili, kesti noin puolitoista vuosisataa. Toinen Porthanin esiin nostama asia oli, että ”tämän tärkeän valloituksen varmistamiseen, asianmukaiseen perustamiseen ja kansan jonkinmoiseen sivistämiseen” oli kulunut paljon enemmän aikaa. Porthanin mukaan Suomesta tuli kristitty maa samalla, kun se ”asetettiin Ruotsin alaisuuteen”.

Mikään näissä esityksissä ei siis viitannut siihen, että Suomi olisi ollut järjestäytynyt yhteiskunta ennen siirtymistään ”vieraan vallan alaisuuteen”. Ruotsalaisten valtaan tullut alue oli neitseellisen valtiottomassa tilassa. Ei ollut ruhtinasta, ei lakeja eikä hallintoa, eivätkä suomalaiset myöskään hallinneet ajan sotataitoja. Suomalaiset muistuttivat muita puoliviljejä kansoja, jotka eivät esimerkiksi kunnioittaneet naisia vaan kohtelivat heitä kauppatavarana. Valloitus oli tärkeä askel sivistymisen tiellä ulos pakanuudesta ja raakuudesta. Suomalaisten onneksi he olivat tulleet ruotsalaisten valloittamiksi, sillä nämä kohtelivat valloittamiaan kansoja hyvin. Suomalaisia ei koskaan ”orjuutettu” vaan heitä kohdeltiin ”kansalaisina”. Kristinuskon omaksuneet suomalaiset saivat pitää vapautensa, omaisuutensa, kielensä ja ”viattomat tapansa”. Tämä loi pohjan vahvalle uskollisuudelle, ja siksi Suomen kansa ei koskaan tuntenut houkuttusta erota ruotsalaisista: ”Vaikka he puhuvatkin eri kieltä, he tuntevat samoin kuningastaan ja isänmaataan kohtaan.”²⁷

Porthanin esityksessä oli kaksi subjektia, suomalaiset ja ruotsalaiset. Valtakunta oli tuolloin sodassa, ja olisi ollut epäviisasta edes vihjata, ettei Suomen valloitus aikanaan olisi ollut kiistaton siunaus tai etteivät suomalaiset olisi olleet lojaaleja Ruotsin valtakunnalle. Kiitospuheessaan Porthanille akatemian sihteeri korosti, miten Suomen kansa oli liitetty ja ”sulautettu” Ruotsin kansaan. Porthanin puhe käsitteli aikaa, ”jolloin Ruotsi ja Suomi eivät olleet yksi ja sama maa, yhden ja saman kansan asuinsija”. Porthanin historiassa kansoja ei tuonut yhteen miekka, vaan yhteiset lait, oikeudet ja velvollisuudet. Siksi meneillään olevassa sodassa svealaiset, göötit ja suomalaiset puolustivat yhteistä rajaa.

Suuressa Pohjan sodassa (1700–1721) kärsimänsä tappion seurauksena Ruotsi menetti useimmat ”ulkomuureistaan”. Kokemukset vieraan vallan valloituksista sekä isonvihan että pikkuvihan aikana loivat Suomessa kuvan menneisyydestä, jossa pääosassa olivat sodat.²⁸ Suomi oli haavoittuva

27 Schybergson 1911, 456.

28 Villstrand 2012, 241–244, 264–265.

osa valtakuntaa kahdessa merkityksessä: toisaalta siksi, että se oli pohjoinen toistuvista hallowista kärsivä alue, ja toisaalta siksi, että se oli otollinen vihollisen hyökkäyksille. Käsitys Suomesta raja-alueena tulee esille esimerkiksi Suomen Talousseuran perustamiskokouksen pöytäkirjassa marraskuulta 1797. Pöytäkirjan mukaan Suomen suuriruhtinaskunta oli ”kauan ollut sotilaiden temmellyskenttä”, ja ennen kuin maata ehdittiin rakentaa tuhoisien sotien jäljiltä, nälänhätä ”tuhosi maan työvoiman”.²⁹ Mutta onneton tila oli korjattavissa. Aikalaiset uskoivat, että ihminen pystyi hallitsemaan luontoa ja muuttamaan ilmastoa haluttuun suuntaan. Maan- ja pellonraivauksella, soiden kuivaamisella ja metsien hakkuulla saatiin aikaan lauhempi ilmasto ja paremmat edellytykset maataloudelle. Näin voitiin elättää entistä suurempaa väestöä, josta taas voitiin värvätä enemmän sotilaita ja siten vahvistaa maan puolustusta.³⁰

1700-luvulla harrastettu Suomeen keskittynyt historiankirjoitus oli määrällisesti vaatimatonta. Siitä vastasi kourallinen Turun akatemian tutkijoita. Kyseessä ei ollut edes ammattimiesten joukko, vaan latinan professori H. G. Porthan oli lähinnä se, jonka kirjoitukset loivat tiedollisen pohjan Suomen historian kirjoittamiselle.³¹ Hallitsijoiden vuosina 1775, 1796 ja 1802 tekemät vierailut valtakunnan itäiseen osaan antoivat turkulaisille historiankirjoittajille syyn esitellä tulkintojaan Suomen historiasta, kuvailla maata ja tuoda esille tulevaisuudenvisioitaan. Frans Michael Franzén oli nimetty vuonna 1801 Turun akatemian historian ja moraaliopin professoriksi. Seuraavana vuonna Turun uuden akatemia-talon peruskiven muuraustilaisuudessa, jossa myös Kustaa IV Aadolf oli läsnä, Franzén piti puheen Suomen tilasta käsitellen aikaa, jolloin ”maa yhdistettiin Ruotsiin”.

Puhe kokosi yhteen 1700-luvulla muodostuneet käsitykset Suomen historiasta. Aikaa ennen yhdistämistä Ruotsiin Franzén kuvaili aluksi myönteisin sanankääntein ja esitti kysymyksen, olivatko suomalaiset tulleet jalommiksi ja onnellisemmiksi omaksuttuaan kristinuskon ja siirtymään Ruotsin kuninkaan alamaisiksi. Franzen vastasi itse, että katolisuus ei edustanut kovinkaan onnistunutta tulkintaa kristinuskosta, ja sisäiset riidat keskiajan Ruotsissa olivat estäneet Suomen kehittymisen. Hän päätteli kuitenkin, että valloitus oli tuonut onnea Suomelle, sillä suomalaisilla – ”niin pieni kansa niin villissä maassa” – ei ollut mahdollisuuksia

29 Zilliacus 2006, 199.

30 Frängsmyr 2000; Villstrand 2012, 244–250.

31 Mustelin 1957, 42–48, 52.

muodostaa omaa valtiota. Realistisia vaihtoehtoja oli vain kaksi: maan liittäminen Venäjään tai Ruotsiin. Liittyminen Ruotsiin oli Franzénin mukaan Suomen kannalta paras kehityskulku. Suomen asukkaat tarvitsivat esivallan, joka kykeni pitämään yllä järjestystä, vastaamaan lainkäytöstä, hankkimaan elintarvikkeita hallan tuhottua sadon ja parantamaan elinkeinoelämän edellytyksiä. Suomalaiset olivat kärsineet vuosisatojen kuluessa, mutta osoittaneet aina lojaalisuuttaan hallitsijaansa kohtaan. Juuri Ruotsin kaltaisessa valistuneessa yhteiskunnassa Suomi oli 1700-luvulla kyennyt nousemaan ”syvimmästä kurjuudesta korkeimpaan onnellisuuteen ja loistokkuuteen”. Siksi oli parasta olla osa Ruotsia vastaisuudessaakin.³²

Arvio olisi voinut päättyä myös täysin päinvastaiseen tulokseen eli kertomukseen valloituksesta ja sorrosta. Anjalan liiton johtajiin kuullut ja vuodesta 1789 Venäjällä maanpaossa elänyt Carl Henrik Klick oli vakuuttunut, että asia oli juuri näin. Keväällä 1808, kun Aleksanteri I ilmoitti Venäjän aikomuksesta pitää Suomi ikuisesti hallussaan, Klick laati ranskaksi kirjoituksen Suomen historiasta, *Un mot en sons temps* (Sana oikeaan aikaan). Emme tiedä, kenelle se oli tarkoitettu, mutta Klick todennäköisesti kuvitteli kirjoituksen leviävän Suomessa. Hän korosti, miten vihamielisyys ja viha Suomen ja Ruotsin ”kansojen” (*nation*) välillä oli johtanut ristiretkiin ja brutaaliin ruotsalaiseen valloitukseen, johon rauhaa ja rauhallisuutta rakastava Suomen kansa alistui. Suomen kohtalo oli olla sotatanner toistuvissa verisissä ruotsalaisten ja venäläisten välisissä valtataisteluissa. Suuren Pohjan sodan jälkeen Suomi oli murskattu ja hävitetty, mutta sai taas vuonna 1741 olla näyttämönä sodalle, jonka Ruotsi ilman syytä ja mitään menestymisen mahdollisuuksia aloitti. Kustaa III:n sota vuosina 1788–1790 johti jälleen uusiin uhrauksiin. Vai oliko kuitenkin niin, että osana Ruotsia suomalaisten edut olivat haittoja suuremmat? Klickin mukaan näin ei ollut. Hän totesi kirjoituksessaan, että Ruotsi ei ollut milloinkaan kannustanut suomalaisia kehittämään alueen maataloutta tai teollisuutta. Sen sijaan viranomaiset rajoittivat suomalaisten mahdollisuuksia käydä kauppaa eritoten Venäjän kanssa. Epäkohtiin Klick lisäsi vielä senkin, että Ruotsista tulevia suosittiin, kun Suomeen nimitettiin korkeampia virkamiehiä.³³

Suomen sota vuosina 1808–1809 avasi suomalaisille mahdollisuuden arvioida uudelleen uskollisuuttaan Ruotsin valtakuntaa kohtaan.

32 Castrén 1902, 279–282; Ek 1916, 269–272; Mustelin 1957, 51–56.

33 Danielson-Kalmari 1898, 96–103.

Ne, jotka sodan alkuvaiheessa olivat ajatuksissaan ja teoissaan tukeneet Ruotsin sotatoimia, saattoivat myöhemmässä vaiheessa toimia toisinpäin. Majuri Berndt Henrik Aminoffin muistiinpanoista selviää hänen toivoneen sodan alkuvaiheessa, että hyökkääjät karkotettaisiin. Vielä vuonna 1809, kun Aminoff kutsuttiin Porvoon maapäiville, hän koki tapahtuneen raskaaksi, mutta ymmärsi samalla olevansa käytännössä jo Venäjän alainen. Porvoossa hän lopulta vakuuttui siitä, että Aleksanteri I ja tämän vakuutukset lupaisivat Suomelle hyvää tulevaisuutta.³⁴

Vuonna 1811 samainen majuri Aminoff kirjoitti mietteensä paperille. Hän kysyi, oliko maalle onnettomampaa olla Aleksanterin valtikan alla kuin siirtyä uuden sodan myötä jälleen Ruotsille – ”kuten moni toivoo”. Aminoff katsoi, että suomalaisten velvollisuus oli nyt olla mukana toteutamassa keisarin uusille alamaisilleen osoittamia jaloja aikomuksia. Uudessa asemassaan Suomi oli Aminoffin mukaan onnekkain maa Euroopassa, ehkä koko maailmassa. Suomalaiset saivat elää mahtavan hallitsijan suojeluksessa, verot olivat alhaisemmat kuin Ruotsin aikana ja alaiset jatkoivat elämäänsä tuttujen lakien mukaan. Aminoff hahmotteli uutta kuvaa Suomen historiasta kysyessään, mitä aika Ruotsin valtikan alla oli Suomelle antanut. Maa oli vuosisatojen ajan ollut sotatantereena, ja kun yhdestä sodasta oli toivuttu, seuraava oli alkanut: ”voimme laskea, että kahdenkymmenen vuoden välein peltomme ja synnyinmaamme on lannoitettu suomalaisten alamaisten kalliilla verellä.”³⁵

Oma historia

Käsitys siitä, että Suomen valtaus vuosina 1808–1809 ja esivallan vaihtuminen voitaisiin nähdä siunauksena, syntyi uudessa suurruhtinaskunnassa nopeasti. Ajateltiin, että näin saatiin loppumaan suomalaista yhteiskuntaruumista kuivattava jatkuva verenvuodatus. Tämä avasi myös uuden näkökulman maan historiaan. Heti 1810- ja 1820-luvuilla nostettiin esille ajatus siitä, että geopoliittisten mullistusten tuloksena syntynyt kansakunta (*nation*) tarvitsi *oman* historian. Historian dosentti A. I. Arwidsson ilmaisi tämän ajatuksen *Åbo Morgonbladissa* vuonna 1821 seuraavin sanoin: ”jokainen kansakunta, kuten myös jokainen ihminen, varttuu his-

34 Villstrand 2012, 311–312, 319–320.

35 Riilahden arkisto nro 32 (uusi numerointi), KA; vrt. von Bonsdorff 1918, 79–86. Sittenmin on laskettu, että Ruotsin ajan sodat tappoivat noin 100 000 suomalaista. Toisaalta Ruotsi investoi Suomen alueelle (lähinnä puolustukseen) enemmän kuin kokosi veroja.

torialliselta pohjalta, muinaisten aikojen ja niiden muistojen vaikutuksesta.”³⁶ Kysymys kuului, oliko suuriruhtinaskunnassa elävällä suomalaisella kansakunnalla historia, joka voisi toimia alueen asukkaita yhdistävänä tekijänä. Romanttista näkemystä edustanut Venäjän historian dosentti E. G. Ehrström vastasi, että oli skeptikoita, jotka väittivät, että ”yhteinen suomalainen kansallisuus ei voi säilyä, mikäli sillä ei ole historiallista perustaa”. Kansakunnan olemassaolo edellytti omaa, itse määriteltyä historiaa. Historia oli myös edellytys kansakunnan jäsenten ylpeydentunteelle, joka Ehrströmin mukaan oli kyseenalaistettu: ”On joskus kuultu sanottavan, että Suomen kansallistunteella ei ole historiallista perustaa, johon sen tulisi nojautua, ja että meidän siksi kaikkein vähiten tulisi vaatia tai edes mainita kansallisylpeyttä.”³⁷

Yhteiseksi koetun historian tarve oli tärkeä osa toivottua kansallista identiteettiä. Koska mitään yksiselitteistä Suomen historiaa ei ennestään ollut, oli luontevaa, että vuodesta 1809 tuli käännekohta. Tästä eteenpäin oman historian luominen oli välttämättömyys sekä kansakunnan olemassaolon oikeuttamiseksi että sen kehityksen mahdollistamiseksi. Ehrströmin mukaan ”uusi aikakausi on alkanut Suomessa, ja – meidän tulisi nyt pyrkiä kansalliseen itsenäisyyteen, toisin sanoen, myös aikaisempaan verrattuna laajempaan historialliseen itsenäisyyteen.”³⁸ Ajatusmallin mukaan kansallinen ja historiallinen ”itsenäisyys” edellyttivät toisiaan.

Kysymykseen, miten käytännössä lähdettäisiin luomaan suomalaista historiaa, ei kuitenkaan ollut helppoa vastausta. Tärkeän roolin jaetun historiankäsitteilyn luomisessa sai kouluopetus, ja niinpä ensimmäisiä konkreettisia toimia oli saada aikaan oppikirja koulujen historianopetusta varten. Vuonna 1814 asetettu koulukomissio julisti vuonna 1819 kirjoituskilpailun Suomen historian yleisesityksen ja oppikirjan kirjoittamiseksi. *Åbo Allmänna Tidning* -lehdessä julkaistiin ilmoitus, jossa kilpailua perusteltiin sillä, että vuoden 1809 mullistus oli synnyttänyt merkittävän tarpeen saada aikaan ”erityisesti Suomen historiaan perustuvaa opetusta, myös julkisissa kouluissa”. Komission peräänkuuluttama historiallinen esitys määriteltiin laajasti. Suomen poliittisten vaiheiden lisäksi esityksen oli selvitettävä ”kansalaisten ja kansakunnan uskonnollista, tieteellistä

36 A. I. Arwidsson, ”Om Nationalitet och National Andä”, *Åbo Morgonblad* 17.3.1821, 83.

37 E. G. Ehrström, ”Om ungdomens studium af utländska Språk”, *Mnemosyne*, huhtikuu 1821, palstat 111–112 (alaviite); Ehrström, ”Finska Språket”, *Åbo Morgonblad* 12.5.1821, 148.

38 E. G. Ehrström, *ibid.* Itsenäisyys ei tarkoita tässä samaa kuin myöhemmin, siis valtiollista itsenäisyyttä, vaan omaa historiaa ja omaa kulttuuria, omaa kansakuntaa.

ja moraalista kehitystä”. Lisäksi painotettiin, ettei Suomen historiaa voitu kuvata ”selvittämättä yhteyksiä ja ottamatta jatkuvasti huomioon sekä Ruotsin että Venäjän historiaa”.³⁹

Oli selvää, että Ruotsille annettaisiin jonkinlainen asema Suomen historiassa – mutta se, minkä näköiseksi tämä asema muotoutuisi, ei ollut yhtä selvää. Tätäkin monimutkaisempi kysymys oli, miten käsitys Suomen menneisyydestä kytkeytyi Venäjän historiaan. Asia oli hankala suomalaisille, koska kielteiset asenteet Venäjää kohtaan olivat juurtuneet syvälle.⁴⁰ Turun tuomiokapituli antoi vuonna 1813 hiippakunnan kouluille kehotuksen käsitellä Ruotsin historian ohella ”Venäjän monarkian, nykyisen isänmaamme valtionhistoriaa ja maantietoa, jotka tätä nykyä ovat Suomen asukkaiden *historia patriae*”. Tämä oli osoitus tarpeesta orientoitua asiassa uudelleen. On kuitenkin viitteitä siitä, ettei kehotusta noudatettu kovinkaan innokkaasti, mitä selitettiin sopivan opetusmateriaalin puutteella.⁴¹

Vaikka Suomen historian olemassaoloa ei 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kyseenalaistettu, sen kirjoittamisessa törmättiin moniin käytännön vaikeuksiin, varsinkin lähdeaineiston puutteellisuuteen. Ei ollut instituutiota, jonka tehtävänä olisi ollut eritoten suomalaisten historiaa kuvaavien dokumenttien kerääminen, vaikka H. G. Porthan oppilaineen harrasti suomalaisten historiaa ja teetti siitä paljon suppeita väitöskirjoja.⁴² Kesti vuoteen 1832 ennen kuin ensimmäinen suomalaisen tekemä Suomen historian oppikirja ilmestyi. Tosin tämä A. I. Arwidssonin laatima teos *Lärobok i Finlands historia och geografi* oli toimitettu kopio saksalaisen Friedrich Rühsin teoksesta *Finnland und seine Bewohner*. Rühsin kirja ilmestyi Saksassa heti vuonna 1809 ja oli itse asiassa ensimmäinen, luetuin ja helpoiten saatavilla oleva yleisteos Suomen historiasta. Rühns oli kirjoittanut suurimman osan teoksestaan jo ennen vuotta 1809, ja Suomea ei käsitelty kirjassa maan omista historiallisista lähtökohdista vaan Ruotsin valtakunnan osana. Siksi teoksen nähtiin korostavan liiaksi ruotsalaisia puolia Suomen historiassa. Toisen saksaksi kirjoitetun teoksen, Peter von Gerschaun *Versuch über die Geschichte des Grossfürstenthums Finnland* (1821), taas nähtiin käsittelevän Suomea yksipuolisesti Venäjän näkökulmasta.⁴³

39 Åbo *Allmänna Tidning* 17.6., 19.6.1819. Kilpailusta tarkemmin, ks. Mustelin 1957, 109–112. Yleisesityksen ja oppikirjan eroa ei tuolloin aina tehty. Tommila 1989, 63.

40 Venäjäkuvan historiallisesta rakentumisesta Ruotsissa, ks. esim. Tarkiainen 2017.

41 Andersson, 2002, 159; Anthoni 1923, 131–132.

42 Tommila 1989, 45–58; Klinge 1989; Branch 1973, 23–25; Fewster 2006, 56–64; Kannisto 1997.

43 Mustelin 1957 62–84, 109; Andersson 2002, 158–160.

E X
JOHANNIS MESSENI
S C O N D I A
ILLUSTRATA,
TOMUS X.

Scilicet
CHRONOLOGIA DE REBUS VENEDARUM BOREALIU,
ad Scondiam jure pertinentium,
scilicet
FINNONUM, LIVONUM, ET CURLANDORUM,
ab ipso fermè orbis diluvio,
ad annum CHRISTI MDC XXVIII.
gestis.

STOCKHOLMIÆ,
Typis OLAVI ENÆI, ANNO CHRISTI M.DCCIII.

< Johannes Messenius (1579–1636) oli Uppsalan yliopiston professori ja valtakunnanhistorioitsija. Hänet tuomittiin katolilaisena maanpetoksesta 1616 ja karkotettiin Kajaanin linnaan, missä kirjoitti pääteoksensa *Scondia illustrata*. Se korosti Ruotsin historian suuruutta, johon Suomikin luontevasti liittyi. Häneen palattiin mm. nuijasodan historiassa ja Topeliuksen romaaneissa. *Johannes Messenii, Scondia illustrata, osa X, Oulun kirjasto*.

Tavanomaisen historian kirjoittamisen ohella Suomelle kehiteltiin toista historiaa, jonka lähtökohtana olivat myyttiset kertomukset muinais-suomalaisesta menneisyydestä. Olemassa oleva vanha suullinen kansanrunous tuli kerätä ja siirtää kirjoitettuun muotoon. Tämän ”mytologisen historian” luomisessa saavutettiin ensimmäinen virstanpylväs, kun *Kalevalan* ensimmäinen osa julkaistiin vuonna 1835. Suomenmielinen kirjallisuuden professori J. G. Linsén kommentoi tapahtumaa: ”Myös minulla on nyt historia.”⁴⁴ Lausunto kuvastaa hyvin ajatusta, että historiallisen identiteetin kannalta ei ole kovinkaan tärkeää, onko ihmisten omakseen tuntema historia (nykyajan) tieteen mukaisesti totta vai ei – eikä kysymystä tuolloin edes asetettu. *Kalevala* oli totta eikä vain kirjallisuutta. Kun ihmiset tunnistavat omakseen kertomuksen, joka laajentaa yhtenäisyyden tunteen menneisyyteen, se on historiaa. *Kalevala* antoi suomalaisille, ainakin sivistyneistölle, myyttisen muinaisajan, joka oli verrattavissa homeeriseen runouden aikaan. *Kalevala* oli uuden sivistyskansan ylpeydenaihe ja toimi puuttuvan valtiollisen historian korvaajana. Tämä oli tyypillistä niille kansoille tai etnisille ryhmille, jotka eivät päässeet määrittelemään sen valtion historiaa, jonka alamaisia sattuiivat olemaan. Kaivattu historiallinen identiteetti rakennettiin kielen, runouden ja mytologian pohjalle.⁴⁵ Kaunokirjallisuudella oli sittemmin sama funktio. Suomessa J. L. Runebergin runous ja Zacharias Topeliuksen historialliset romaanit rakensivat kansallista historiatietoisuutta sulassa sovussa tieteellisen historiankirjoituksen rinnalla.⁴⁶

Nuijasota Suomen historiana

Edellä mainitut historiaesitykset loivat pitkää jatkumoa menneisyydestä nykyisyyteen. Samalla ne esittivät, että tiettyihin tapahtumiin ja henki-

44 Klinge 1983, 76, 196; Wilson 1976, 37–41; Sulkunen 2004, 152–154; Sulkunen & Kinnunen 2019, 50–52.

45 Hylland Eriksen 1996; Smith 1999; Hroch 1999, 97–98; Miller 1995, 27.

46 Kaljundi ym. (toim.) 2015.

löihin tiivistyi jotain erityistä yhteisön – ajatellun Suomen – ominaislaadusta ja historiallisesta identiteetistä. Uudessa suuriruhtinaskunnassa tällaiseksi kansakunnan olemusta määrittäväksi tapahtumaksi valikoitui 1590-luvun talonpoikaisnousu, nuijasota, josta oli 1800-luvun alkuun mennessä kirjoitettu jo yli 200 vuoden ajan. Suomen maaperällä tapahtuneesta ”metelistä” – kuten historioitsija Yrjö Koskinen asian ilmaisi – oli siis jo olemassa kulttuurinen käsikirjoitus, jonka suomalaiset historioitsijat omaksuivat ja jota he lähtivät muokkaamaan omista lähtökohdistaan.⁴⁷ Merkittävin oli Koskisen tutkimus *Nuijasota* (1857–1859). Tutkimus synnytti kaanonin, jonka varassa Suomen historia jatkossa ymmärrettiin.

Huhtikuussa 1842 yleisen lainopin professori, historioitsija ja keräilijä W. G. Lagus piti tuoreessa Suomen Tiedeseurassa esitelmän nuijasodasta. Puheen aiheeksi oli valikoitunut kysymys marski Klaus Flemingin kuolinpäivästä.⁴⁸ Kyse ei ollut puhujan mukaan mistään mitättömästä asiasta vaan historiallisesta totuudesta: ”Aika on suurin kaikista voimista; tunnit, minuutit, sekunnit määräävät usein valtakuntien kohtalon”, julisti Lagus. Arkistotutkimuksiinsa perustuen puhuja oikaisi voitonriemuisesti aikaisempaa historiankirjoitusta: kuolema oli korjannut valtakunnan marskin jo huhtikuussa, kuukautta aiemmin kuin oli uskottu.⁴⁹ Laguksen mukaan nimenomaan tämä kadonnut kuukausi sinetöi Kaarle-herttuan ja protestanttisen uskon voiton ja muutti koko valtakunnan historian. Tämä perintö oli nyt suomalaisten historiaa.

Ruotsalainen nuijasota

Varhaisten nuijasotakuvausten pohjateos oli Johannes Messeniuksen 1620-luvulla laatiman 12-osaisen, latinankielisen *Scandia Illustrata* -teoksen kahdeksas osa. Teosta voi pitää lähes nuijasodan aikalaishistoriana.⁵⁰ Messeniuksen kuvauksen toisti lähes sanatarkasti vuosina 1690–1746 laadittu teos *Konung Sigismunds och konung Carl IX:s historier*.⁵¹ Nämä kaksi

47 Vallankumouksien ”käsikirjoituksista” (*scripts*) ks. Baker & Edelstein 2015.

48 Lagus 1843, 285–297. Fleming oli Ruotsin katolilaisen kuninkaan Sigismundin Suomeen määräämä käskynhaltija, jonka armeijaa talonpojat joutuivat ns. linnaleirillä ylläpitämään.

49 Lagus 1843, 294; Grönblad 1843, xxxi.

50 Messenius laati teoksen noin 25 vuotta nuijasodan jälkeen, mutta se julkaistiin vuosina 1700–1705. Ks. Olsson 1944.

51 Teos valmistui juuri ennen kirjoittajansa Jonas Werwingin kuolemaa vuonna 1697. Tämän jälkeen kuninkaalliset arkistonhoitajat muokkasivat sitä, ja teos julkaistiin vuosina 1746–1747. Ks. Söderberg 1902, 92–94.

teosta vakiinnuttivat käsityksen nuijasodan keskeisistä tapahtumista seuraaviksi vuosisadoiksi.⁵²

Tarinalinja alkaa säännönmukaisesti siitä, kun talonpoika Pentti Pouttu lähti syksyllä 1596 valitusretkelle Tukholmaan. Tämän jälkeen kerrotaan, hyvin vähäisin muunnelmin, Kaarle-herttuan kehotuksesta puolustautua väkivalloin linnaleirin keruuta vastaan, Klaus Flemingin lähdöstä Turusta 23.12.1596, Jaakko Ilkan valinnasta nuijamiesten johtajaksi sekä Pirkkalan (Nokian) yhteenotosta vuoden 1596 viimeisenä päivänä. Kerronnallinen painopiste on kuitenkin kapinatapahtumien loppupuolella, ja tarina laajenee värikkääksi, lähes eksoottiseksi kavalkadiksi outoja tapahtumia. Jokainen nuijasotaa käsittelevä teos kuvaa yksityiskohtaisesti muun muassa kapinaa rauhoittamaan lähetetyn, Sigismundin valtakirjalla toimineen vouti Abraham Melkerssonin vaiheita. Vouti vangitsi ja teilasi kapinajohtaja Ilkan, mutta joutui itse talonpoikien väijytykseen Kokkolan tienoilla. Väijytykseen liittyi jopa koomisia piirteitä: talonpoikajoukkojen johtaja Hans Krankka oli pukeutunut Melkerssonilta riistettyyn susiturkkiin, minkä vuoksi kapinalliset erehdyksessä pahoinpitelivät hänet ennen kuin oikea Melkersson saatiin kiinni ja toimitettiin Arbogan valtiopäiville kuultavaksi ja tuomittavaksi. Varsinainen nuijasotakerronta loppuu ”in-hoittavaan speaktaakkeliin”⁵³ eli yksityiskohtaiseen Ilmajoen taistelun kuvaukseen, jossa rauhantarjousista kieltäytyneet tuhannet talonpojat piiritettiin ja tapettiin joen jälle.

Edellä mainitut tapaukset eivät ole 1600- ja 1700-lukujen historiallisen mielikuvituksen tuotetta. Silti esitysten tarkkaa lähdepohjaa ja tätä kautta kerronnallisten motiivien lainautumissuhteita ei voi selvittää, koska tuon ajan historioissa ei juurikaan ollut lähde- ja kirjallisuusviittauksia. Tiedetään kuitenkin, että maanpetoksesta tuomittu ja vankina Kajaaniin lähetetty Johannes Messenius, entinen Uppsalan yliopiston professori ja Ruotsin valtakunnan arkistonhoitaja, oli saanut mukaansa laajan lähdeaineiston kokoamiaan ja kopioittamiaan asiakirjoja.⁵⁴ Tarinalinjaa ja kerronnan yksityiskohtia tarkastelemalla vaikuttaa todennäköiseltä, että varhainen nuijasotakerronta pohjautuu tiettyihin kokonaiskertomuksiin, jotka toimitettiin Pohjanmaalta Ruotsiin tapahtumien kuluessa tai suhteellisen pian niiden jälkeen.⁵⁵ Näiden lähteiden perusteella Messenius

52 Tarkemmin ks. Pikkanen 2018.

53 Messenius 1700–1705 (VIII), 45.

54 Sommarström 1935, 378–379; Olsson 1944, 13–14; Lappalainen 2014, 161–168.

55 Keskeisenä lähteenä on anonyymi *Sanfärdig Berättelse om Klubbe Krijet som skedde uthi*

jakoi nuijasodan kahteen vaiheeseen, pohjalaisten ensimmäiseen ja toiseen nousuun. Näin tapahtumista muodostuu varsin suoraviivainen ketju talonpoikien luonnonvoimamaisesta syttymisestä heidän tappioonsa draomaattisessa taistelukohtauksessa Ilmajoella.

Nuijasodan tarina pysyi lähes muuttumattomana 1840-luvulle saakka: se kertautui Ruotsin valtakunnanhistorioitsijan Olof von Dalinin *Svenska Rikets Historia* -teoksen kolmannessa osassa (1761–1762), saksalaisen Friedrich Rühnsin teoksessa *Svea Rikes Historia* (1825) ja Anders Fryxellin (1795–1881) *Berättelser ur svenska historien* -teoksen neljännessä osassa (1830).⁵⁶ 1700-luvun historioitsijat olisivat ainakin periaatteessa voineet selvittää tapahtumien kulkua myös tämän vakiintuneen tarinalinjan ulkopuolella. Esimerkiksi Kankaisten kartanosta 1700-luvun alussa Tukholmaan turvaan päätyneet Fincke-suvun laajat kirjekokoelmat kertovat varsin yksityiskohtaisesti Hämeessä ja Savossa liikkuneista nuijajoukoista ja aatelisten vastatoimista talvella 1597. Messeniuksen 1620-luvulla vakiinnuttama kerronnallinen tarkkuus kuitenkin riitti ruotsalaisessa historia-kulttuurissa: nuijasota oli vain episodi Vaasa-suvun sisällissodassa, ja tulkintojen fokus oli aatelisissa toimijoissa ja heidän ratkaisuisaan.

1800-luvun alkuvuosikymmeninä Suomen historiaa etsittiin pääosin Ruotsin valtionarkistosta Tukholmasta, erityisesti sen Acta historica -kokoelmasta, jota tuolloin järjestettiin ja luetteloiitiin.⁵⁷ Valtionarkistossa työskenteli 1830-luvulla edellä mainittu W. G. Lagus ja pian tämän jälkeen historioitsija Edvard Grönblad Helsingin Keisarillisesta Yliopistosta. Siinä missä Lagus keskittyi lähinnä henkilökohtaisen arkistonsa kartuttamiseen, Grönblad julkaisi kaikki jäljellä olevat 1590-lukua koskevat asiakirjat.⁵⁸ Lopputuloksena oli suuriruhtinaskunnan ensimmäinen laaja aineistojulkaisu, 125 asiakirjan rypäs historiaa ”suomalaiselta murroskaudelta”, joka julkaistiin vuosina 1843–1856 neljässä osassa otsikolla *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och början af 17de århundradet*.⁵⁹ Ruotsin Kamarikollegiosta oli jo 1810-luvulla luovutettu suuri määrä suomalaista tiliaineistoa suuriruhtinaskunnan arkistolaitok-

Österbottnen på åhr 1596. Lisälähteenä on *Kort Berättelse huru opproret emellan Krigzfolcket och Bönderne uti Österbotn haffuer sigh tildraghit A:o 96*.

56 Fryxellin populaarin kirjan nuijasotakuvaus on seikkaperäisempi kuin Rühnsin teoksessa *Finland und seine Bewohner* (1809; ruotsinnettu 1811–1812), jota käytettiin Suomen historian perusteoksena.

57 Mustelin 1957, 357–358; Kerkkonen 1988, 9–14.

58 Mustelin 1957, 344, 381.

59 Lainausta Grönblad 1843, xxxi.

sen pohjaksi, mutta tämä aineisto ei ollut tutkimuksen käytettävissä ennen 1850-lukua.

Kun Grönblad julkaisi *Urkunder*-sarjansa viimeisen osan vuonna 1856, vuoden päästä tästä valmistui Yrjö Koskisen nuijasotatutkimuksen ensimmäinen osa.⁶⁰ *Nuijasodan* toinen osa julkaistiin 1859, ja koko teoksen toinen, laajennettu versio vuonna 1877.⁶¹ Valmistellessaan teostaan Koskinen teki arkistomatkoja Ruotsiin, mutta silti molempien painosten nuijasotaosuudet pohjautuivat pitkälti Grönbladin *Urkunder*-teoksessa rakennettuun juonikuviioon. Grönblad ei julkaissut asiakirjoja kokoelmittain tai arkistoitain, vaan temaattisesti ja pääosin kronologisesti.⁶² Sarjan ensimmäinen osa sisältää valikoiman asiakirjoja, jotka koskivat Pohjanmaan tapahtumia ja jotka Koskinen nimesi ”Pohjalaisten ensimmäiseksi” ja ”toiseksi kapinaksi”. Nämä vastaavat siis pitkälti jo 1600-luvulla rakennettua kaksivaiheista kuvaa nuijasodan tapahtumien yleisestä kronologiasta. *Urkunder*-sarjan toinen osa perustuu pitkälti Savonlinnan käskynhaltijan Gödick Fincken talvella 1597 käymän laajan kirjeenvaihdon varaan ja valottaa lähinnä nuijajoukkojen liikkeitä ja niitä koskevia huhuja Hämeessä ja Savossa. Lisäksi Grönbladin pitkät, tutkimuksellisesti huolelliset esipuheet taustoittivat tapahtumia ja loivat tarinalinjaan käännekohtia.⁶³ Näin Grönbladin lähdejulkaisut loivat perustan kansalliselle tapahtumakronologialle, jota kaikki myöhemmät nuijasotaesitykset ovat noudattaneet. Nuijasota jakautui kolmeen vaiheeseen, ja sen dramaturginen kokonaisuus ulottui Kaarle-herttuan nyrkinheristyksestä lokakuussa 1596 Klaus Flemingin kuolemaan, jonka ajankohdan W. G. Lagus oli jo aikaistanut huhtikuun 12. ja 13. päivän väliseen yöhön.⁶⁴

Nuijasotakerronnan representaatiotekniikka oli jo päivitetty uuteen, historiallisen romaanin ja romanttisen nationalismin synnyttämään ympäristöön, kun uppsalalainen historioitsija Anders Fryxell kävi ammentamassa Ruotsin valtionarkistosta 1820-luvulla uusia yksityiskohtia *Berättelser om svenska historia* -teostaan varten.⁶⁵ Fryxellin teoksesta tuli ruotsalaisen nuijasotahistorian huippukohta ja loppulause.

60 Koskinen 1857. Työ esitettiin suomenkielisenä väitöskirjana vuonna 1858, ks. Suolahti 1933, 415–460.

61 Koskinen 1877. Tämän teoksen kielellisesti ajanmukaistettu versio julkaistiin vuonna 1929.

62 Ks. myös Huldén 1998, 131–139.

63 Ks. esim. Grönblad II, 3: iv, vi.

64 Koskinen 1859, 39–40 (alaviite); 1877, esipuhe, 284–285 (alaviite). Ks. myös Pikkanen 2016.

65 Fryxellin teossarja oli Topeliuksen ja muiden näytelmäkirjailijoiden, esimerkiksi J. J. Wecksellin, keskeinen lähde ja vaikutti myös 1900-luvun yleisesityksiin nuijasodasta.

Tämän jälkeen nuijasodan tapahtumahistorian tihentämisestä ja merkityksellistämistä tuli suomalaisten historiankirjoittajien tehtävä. Juuri Koskisen teokset nostivat nuijasodan Ruotsin historian sivulauseesta Suomen kansallisen historian keskiöön, kun toimijaksi kohotettiin suomalainen kansa omine intresseineen.

Suomen kansan nousu

Eriävät käsitykset tapahtumista ennen talonpoikien vetäytymistä Nokialta avaavat nuijasodan historiografista potentiaalia eli siitä rakennettavia vaihtoehtoisia tulkintoja uudessa tilanteessa. Ruotsalaisten 1700-luvun historioitsijoiden esityksissä vastapuolet kohtaavat, mutta taistelu jää vähiin, koska talonpojat pötkivät pakoon ensimmäisten kanuunanlaukauksien jälkeen. Pakenijoiden etunenässä ratsasti Jaakko Ilkka, joka pelkäsi, että hänet luovutetaan vastapuolelle. Flemingin sotilaat seurasivat talonpoikia Hämeenmetsän puoleenväliin, tappoivat ne jotka saivat kiinni, ja palasivat voittajina. Tämän jälkeen kotikulmilleen päässeet kapinalliset ”elivät hallitsijoidensa alaisuudessa rauhassa, hetken verran”.⁶⁶

Koskinen pysähtyy teoksissaan pidemmäksi aikaa Nokialle: hänen näkemyksensä mukaan siellä käytiin kaksi yhteenottoa, joiden jälkeen rautamarski taipui tarjoamaan urhoollisesti taistelleille talonpojille vapaata pääsyä kotiin: ”Mutta toisaalta nähden oli marskin nykyinen tilanne jotenkin vaarallinen. Hänen takanaan alkoi Hämeenmaassa kapina yhä levitä, ja edessänsä seiso i epätoivosta hurjaantunut nuijajoukko, joka jo kahdessa kähäkässä oli miehuutensa todistanut.”⁶⁷ Omasta tulkintahorisontistaan Koskinen ei pystynyt ymmärtämään marskin sovintoa tavoittelevaa käytöstä nuijajoukkojen edessä: ”Sitä kummallisempi on Klaus herran käytös tässä tilassa.”⁶⁸ Sen sijaan se, että kapinalliset Koskisen esityksessä suostuivat luovuttamaan johtajansa marskin käsiin, ei kummempia selityksiä vaatinut: ”pimeä” ja ”musta” käytös, ”eri-puraisuus” ja ”hajalliset neuvot” olivat vailla sivistynyttä johtoa taistelevien joukkojen tunnuspiirteitä.⁶⁹

Vaihtoehtoisia juonimalleja olisi ollut tarjolla Grönbladin julkaisemissa lähteissä. Ehkä vahvin todiste rahvasta riivaavan hajaannuksen mo-

66 Werwing 1746–47, 329. Ks. myös Messenius 1700–1705, 41; Dalin 1760–1762, 352–354.

67 Koskinen 1877, 302–303.

68 Koskinen 1877, 303.

69 Koskinen 1877, 303. Ks. myös Pikkanen 2016, 349.

tiivä vastaan tulee marskin itsensä taholta: Fleming huomauttaa muutamassa kirjeessään keväältä 1597, ettei yksikään talonpoika olisi menettänyt henkeänsä, jos he olisivat Nokialla luovuttaneet petolliset johtajansa, jotka olivat vietelleet heidät väkivallan tielle.⁷⁰ Aikalaislähteistä löytyvät viittaukset Flemingin ja aateliston petokseen puolestaan muodostavat merkittävimmän potentiaalisen vastakertomuksen Koskisen kuvaukselle Nokian tapahtumista: eräistä lähteistä ilmenee, että talonpojat oli luvattu päästää kotiin, mutta huovit oli lähetetty heidän peräänsä.⁷¹ Kaikille näistä vaihtoehtoista voi löytää kaikupohjaa muista nuijatalven tapahtumista. Talonpoikien sisäiset ristiriidat sopivat vouti Abraham Melkerssonin kuvaukseen pohjalaisten avusta talonpoikaisjohtajia kiinni otettaessa. Flemingin halua lähettää talonpojat taistelutta takaisin koteihinsa vahvistavat kertomukset Ilmajoen taistelua edeltävistä lukuisista rauhantarjouksista, ja aatelin petoksen Nokialla voi nähdä toimintamallina kuukautta myöhemmin Savossa tapahtuneelle aseensa laskeneiden talonpoikien tappamiselle. Kun kaikki on mahdollista ja mikään ei ole varmaa, Nokian tapahtumat jäävät yli 400 vuotta sitten pimenneen uudenvuoden yön haltuun. Juuri tästä syystä ne ovat olleet oivallinen virike historialliselle mielikuvitukselle.

Osa nuijasodan tapahtumista voitiin kirjoittaa suuren sotakertomuksen kehykseen, jonka pääroolissa on talonpoikien sijasta kunniaan kohotettu valtakunnan marski Klaus Fleming.⁷² Flemingiin 1800-luvun puolella liitetyt positiiviset määreet muodostavat selvän vastakuvan 1700-luvun negatiiviselle Fleming-kuvalle. Kiinnostava kysymys onkin, mikä oli vanhan ruotsalaisen tulkintatradition suora tai välillinen vaikutus suomalaiskansalliseen nuijasotakuvaan ja erityisesti sen aatelistoimijoihin. Millainen Klaus Fleming -kuva suomalaisessa historiankirjoituksessa olisi muodostunut ilman aiempia esityksiä ja niiden nuijasotakerrontaa? Kansakuvassa puolestaan tapahtui päinvastainen muutos: 1700-luvun etäännyttävistä ja moralisoimattomista viittauksista ”villeihin ja barbaarisiin laumoihin” siirryttiin Koskisen ambivalenttiin kuvaukseen. Koskinen näkee varhaismodernissa kansassa muinaisen, tasa-arvoisen ja vapaan yhteiskunnan jäänteitä mutta samaan aikaan tuomitsee lavein sanakääntein sen omaehtoiset kumoukselliset yritykset.⁷³

70 Grönblad 1843 I: 1, 83, 96–102.

71 Grönblad 1843 I: 1: 106–115.

72 Koskisen Fleming-kuvasta tarkemmin, ks. Pikkanen 2016; 2018.

73 Pikkanen 2016, 347.

Edvard Grönbladin ja erityisesti Yrjö Koskisen nuijasotatulkingintojen vaikutus ulottui 1900-luvulle asti.⁷⁴ Grönbladin julkaisut avasivat tapahtumien keskeisen lähdepohtajan, nostivat Hämeen ja Savon yhteenotot menneisyyskulttuurin kartalle ja jäsensivät näin uudelleen nuijasodan tapahtumakronologian. Mittavista lähdejulkaisuista huolimatta Koskinen viittasi useassa kohdin tietämisen mahdottomuuteen ja tulkintojen vaikeuteen hajanaisten ja paikoin propagandististen lähteidensä edessä. Koskisen jälkeen suomenkielinen tutkimus pyrki luomaan tapahtumien pohjalta yhtenäisen ja tarkkarajaisen kuvan talonpoikaissodasta, jopa sisällissodasta.⁷⁵ Tämä tavoite on vaatinut aineistojen monitulkintaisuuden minimoimista ja aukkojen täyttämistä kuhunkin aikaan sopivalla historiallisella mielikuvituksella.

Koskisen nuijasotakerronnasta tuli didaktinen ja varoittava historian esimerkki auktoriteetteja vastaan nousemisen vaarasta ja palkasta. Tämä oli hyvinkin ajankohtaista Euroopassa, jossa Ranskan vallankumous oli käsinkosketeltavaa muistikulttuuria ja ”hullu vuosi” 1848 aikalaistodellisuutta. Aikakauslehti *Aamurusko* muistutti vuonna 1857 lukijoitaan vallankumousvuosien kauhuista Koskisen *Nuijasodan* kertojanääntä myötäillen: ”Tämä kauvan, monia satoja vuosia, orjuudessa pidetty rahvas, se oli valloilleen päästyä kuin juoksussaan suljettu joki, joka vihdoin murrettua sulkunsa uhkaa hukuttaa kaikki mitä sen tielle sattuu. Suurella työllä rehellisimmät isänmaan ystävät saivat tätä virtaa hillityksi.”⁷⁶

Alempia yhteiskuntaluokkia pelättiin, ja nämä astuivat uudella tavalla myös julkisuuteen, kun syntyi suomenkielinen lehdistö. Kirjallinen kulttuuri ja julkinen näkyvyys ei rajoittunut yksinomaan oppineistoon, vaan siihen alkoi osallistua myös moniääninen itseoppinut rahvas.⁷⁷ Tälle uudelle yleisölle ryhdyttiin 1860-luvulla laatimaan kansallisen historian yleisesityksiä, joita sitten kansakoulussa kansalle opetettiin. Topeliuksen *Maamme kirjassa* nuijasota on oikeutettu suomalainen kapina, joka kukistetaan tarpeettoman julmasti. Klaus Fleming saa palkkansa ja kuolee pian Ilmajoen taistelun jälkeen: ”Mutta Jumala oli määrännyt lopun hänenkin elämänjuoksulleen (...) Taikauskoinen kansa luuli, että Pohjanmaan noijat olivat hänet tappaneet.”⁷⁸

74 Renvall 1935, 178; Ylikangas 1997, 11–21.

75 Talonpoikien epätoivo kypsyi sisällissodaksi, selvittää Suolahti 1933, 428.

76 *Aamurusko* 10.6.1857. Ks. myös Baär 2010, 205, 209, 225.

77 Ks. esim. Kokko 2016; Nieminen 2006.

78 Topelius 1899/1985, 384–386.

Kaksi kansallista historiaa

Kansallisen historian ensimmäiset suomalaiset yleisesitykset olivat Yrjö Koskisen *Oppikirja Suomen kansan historiassa* (1869–1873) ja Magnus Gottfrid Schybergsonin *Finlands Historia* (1887 ja 1889). Näissä teoksissa keskeistä oli Suomen maantieteellisen alueen määrittäminen, alueella asuvien juurten etsintä sekä historiallisten sankareiden ja vihollisten hahmottaminen. Tässä ne muistuttivat muita eurooppalaisia kansallisia historioita, joita yhdistivät samat kerronnalliset mallit.⁷⁹ Mainitut teokset on sijoitettu yleensä osaksi ”kielitaistelua”, joka jakoi myös historiantutkijat suomenkieliseen ”kansalliseen” ja ruotsinkieliseen ”liberaaliin” osapuoleen.⁸⁰ Kun Koskisen ja Schybergsonin teoksia tarkastellaan identiteetin rakentamisen näkökulmasta, niissä on kuitenkin monia yhdistäviä piirteitä, ja niiden erot ilmentävät enemmänkin eurooppalaisen historiantutkimuksen muutoksia kuin kotimaan kielipoliittikkaa. Merkittävä ero teosten välillä on siinä, että vain Koskinen rakentaa kertomuksensa kansalliselle historialle ominaisena nousujen ja laskujen vaihteluna.

Kansakunnan rakennustyössä oli tärkeää saada ihmiset tuntemaan yhteenkuuluvuutta, synnyttää ajatus ”meidän kansakunnastamme”. Tässä tehtävässä historiankirjoituksella oli merkittävä rooli, koska se tarjosi oivan välineen historiallisten identiteettien omaksumiselle. Historiallinen identiteetti koostuu ominaispiirteistä, jotka esitetään tietylle ihmisryhmälle, kuten omalle kansalle, tyypillisinä ja muuttumattomina.⁸¹ Sitten näistä 1800-luvun kansallisten historioiden esittämistä piirteistä tuli joko semmoisiin tai muokattuina osa ilmiötä, jota alettiin kutsua kansalliseksi identiteetiksi. Koskisen ja Schybergsonin teosten merkitys historiaan perustuvien identiteettien synnylle on selvä, sillä kumpikin kuvaa, millaiset piirteet ovat olleet ominaisia Suomen alueen asukkaille. Keskeistä on, että tyypilliset suomalaiset piirteet esitetään teoksissa sukupolvelta toiselle siirtyvinä ominaisuuksina, siis ikään kuin historian sisältönä. Näin lukija saattoi samaistua menneisyyden ihmisiin ja nähdä, millainen hän itse oli. Syntyi mielikuva samanlaisten piirteiden yhdistämästä kehittyvästä ”kansasta”.⁸²

Koskinen ja Schybergson luovat yhteenkuuluvuudentunnetta lukijan ja menneisyyden välille esimerkiksi esittämällä varhaisemmat ihmiset

79 Berger 2015, 100–128.

80 Ks. esim. Neovius 1903, 32–34; Engman 1990, 58–59; Ahtiainen & Tervonen 1996, 34–61.

81 Lorenz 2008, 24–28; ks. myös Leerssen 2008, 83–84, 94.

82 Mieltunen 2016, 384–385.

”esi-isiinämme” ja nimeämällä Suomen historian alueen ”maaksemme”. Koskinen viittaa menneisyyden ihmisiin usein käsitteillä ”suomalainen” ja ”Suomen kansa”. Hän määrittelee läpi teoksensa sitä, kuka ja millainen on ”suomalainen” sekä kuka kuuluu ”Suomen kansaan”. Schybergson puolestaan suosii termiä ”Suomen asukkaat” ja viittaa sillä maantieteelliseen alueeseen.⁸³

Koskisen teos alkaa kansatieteellisellä johdannolla, jonka jälkeen kuvataan ”suomalaisten heimokuntien” monivaiheista vaellusta nykyisille asuinsijoilleen. Koskinen korostaa, että Suomenniemelle asettuneet osat suomalaisista heimokunnista ovat historialle tärkeimmät, koska niistä polveutuu Suomen kansa, suomalaisista heimokunnista ainoa, joka on myöhemmin kyennyt kehittämään itsenäisen sivistyksen ja valtioaseman.⁸⁴ Näin Koskinen jo teoksensa alkusivuilla asettaa ”Suomen kansan” muita suomensukuisia kansoja korkeammalle. Varsinaisen Suomen kansan historian hän esittää alkaneen Pähkinäsaaren rauhan (1323) aikoihin, mihin mennessä ”ruotsalainen valloitus” oli saattanut heimokunnat ”yhteisen kansallisuuden varttumista” enteilevään tilaan.⁸⁵ Myös Schybergson kuvaa suomalaisten heimojen vaellusta ja katsoo *Kalevalan* runoihin tukeutuen ”muinaissuomalaisten” olleen korkeammalla sivistysasteella kuin aasialaiset ja itäeurooppalaiset kalastaja- ja metsästäjäkansat. Tämä johtui hänen mukaansa siitä, että muinaissuomalaiset olivat vaelluksellaan kohti länttä olleet kosketuksissa itseään sivistyneempien Länsi-Euroopan kansojen kanssa.⁸⁶

Teoksissa Suomen historian alueeksi hahmotetaan seutu, jolle ”suomalaiset heimot” tulivat 700–800-lukujen kuluessa. Koska Suomi kuitenkin oli pitkään osa Ruotsia, molemmat historioitsijat käsittelevät runsaasti maiden yhteiseen historiaan kuuluvia tapahtumia ja ilmiöitä. Kumpikin teos etenee pääosin kronologisesti siten, että hallitsijanvaihdokset ja hallitsijoiden toimet muodostavat kerronnallisen rakenteen myös Suomen historialle. Koskinen arvioi hallitsijoiden toimia Suomen kannalta ja esittää jyrkkääkin kritiikkiä, kun taas Schybergson pyrkii mahdollisimman

83 ”Suomalaisen” ja ”Suomen kansan” käsitteistä Koskisen teoksessa, ks. Miettunen 2016, 378–382.

84 Koskinen 1933, 9–15, 25. Viittaukset Koskisen *Oppikirjaan* on tässä tehty vuoden 1933 painokseen. Ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1869. Sitemmin teoksesta julkaistiin useita eripituisia versioita.

85 Koskinen 1933, 66–67.

86 Schybergson 1887, 1–15.

puolueettomaan esitystapaan.⁸⁷ Eroa selittää teosten kirjoitusajankohta. Koskinen edustaa aikaa, jolloin historiateosten kielellistä elävyyttä pidettiin erityisen ihailtavana piirteenä. Hänen kirjoitustyyhinsä on kuvaileva, dramaattinen ja vastakohtaisuuksia korostava. Schybergson taas edustaa tutkimusta, jossa pyrittiin lähemmäs muita tieteitä: ihanteeksi tuli objektiivisuus ja näin kaunokirjallinen lennokkuus vaihtui neutraaliin esitystapaan.

Sekä Koskinen että Schybergson näkevät historian kehityksenä, jonka keskeisenä eteenpäin työntävänä tekijänä olivat kansojen kohtaamiset. Molemmissa teoksissa luonnehditaan Suomen alueen asukkaiden suhdetta muihin kansoihin, erityisesti ruotsalaisiin ja venäläisiin. Kumpikin teos kuvaa, miten ”ruotsalaisvalloituksen” seurauksena Suomen alue astui läheisempään yhteyteen Länsi-Euroopan kanssa. Erityisesti kristinuskon nousu kertomuksissa keskeiseen rooliin: Koskisen mukaan kristinuskon myötä kansa johdatettiin uudelle historialliselle uralle, ja Schybergson esittää Suomen astuneen pakanuuden pimeydestä historian valoon.⁸⁸

Ruotsin ja Suomen suhdetta kirjoittajat kuvaavat molempia osapuolia hyödyttäneenä liittona. Koskisen mukaan Ruotsin ja Suomen kansat elivät yhdessä kuin veljekset samassa pesässä, jossa kummallakin oli yhtä paljon sananvaltaa mutta isännitys kuitenkin oli vanhemman nimissä. Schybergson nimittää Suomea Ruotsin ”veljesmaaksi”. Kuvaa liitosta vahvistaa sekin, ettei yhteisen tien päätyminen tapahtunut keskinäisen vihollisuuden tähden vaan ulkopuolisten tekijöiden vaikutuksesta. Koskinen esittää eron merkinneen luonnollista edistysaskelta Suomen kansan historiassa, kun taas Schybergson kuvaa tapahtuneen monin tavoin uhkaavaksi.⁸⁹ Molemmat kritisoivat Ruotsia kuvatessaan, miten monesti se jätti Suomen yksin Venäjän uhan edessä.⁹⁰ Suomen historia esitetään jatkuvana selviytymiskamppailuna, josta Suomi kuitenkin aina kuin ihmeen kaupalla selviytyi. Esimerkiksi isonvihan päättyessä Suomen kansa oli Koskisen mukaan raadeltu ja melkein vaivoinhinsa nääntynyt, mutta kuitenkin se ”miehuudella ryhtyi kohtaloansa korjaamaan”.⁹¹ Uhri-aseman ja kärsimyksen ylistys antoi kuvan ainakin

87 Katso esim. Koskinen 1933, 171–176, 184–185; vrt- Schybergson 1887, 271–277. Ks. myös Miettunen 2016, 385–387.

88 Koskinen 1933, 29–30; Schybergson 1887, 15–19.

89 Koskinen 1933, 141–142, 338–340, 692, 753; Schybergson 1887, 90, 558; Schybergson 1889, 316, 364–365.

90 Ks. esim. Koskinen 1933, 493; Schybergson 1889, 18, 32.

91 Koskinen 1933, 455–457.

moraalisesta voitosta. Lopulta kansakunta nousi aina tavoittelemaan uutta kulta-aikaa.⁹²

Koskinen ja Schybergson esittävät Suomen hyvän aseman Ruotsin rinnalla palkinnoksi siitä uskollisuudesta, jota Suomen asukkaat osoittivat hallitsijaa kohtaan. Teoksissa luodaan suomalaisista kuva äärimmäisen lojaalina kansana.⁹³ Toinen Suomen asukkaiden identiteettiin yhdistetty piirre oli läntisyys, joka oli seurausta pitkäaikaisista yhteyksistä Länsi-Eurooppaan ja joka ilmeni maan sivistyksessä ja uskonnossa. Kertomus suomalaisten karttuvasta sivistyksestä rakentaa identiteettiä toiseuden kautta eli suhteessa niihin, jotka esitetään toisenlaisina kuin ”me”. Saamelaiset kuvataan teoksissa sivistymättömänä ja heikkona kansana. Venäjä ja varsinkin venäläisten julmuus esitetään negatiivisesti siihen saakka, kunnes Suomesta tulee osa keisarikuntaa. Schybergson esittää menneisyyden ihmisten olleen yleisesti raakoja, kun taas Koskinen todistelee, etteivät suomalaiset olleet yhtä julmia kuin venäläiset. Koska Koskinen ei halunnut sanoa Suomen siirtyneen itseään sivistymättömämmän kansan yhteyteen, hän korosti venäläisten olleen tässä vaiheessa jo huomattavasti aikaisempaa korkeammalla sivistysasteella.⁹⁴

Molemmissa teoksissa kuvataan ulkoisten vihollisten ohella maan sisäisiä konflikteja, joista erityisesti Koskinen teoksessa keskeiseen rooliin nousee läpi Ruotsin ajan jatkuva vastakkainasettelu rahvaan ja ylimystön välillä. Koskinen kuvaa ylimystön rahvaan riistäjäksi ja korostaa aateliston olleen pitkään pääosin ”suomalaista”.⁹⁵ Ylimystön ja rahvaan välisessä konfliktissa ei siis ollut kyse ”suomalaisten” ja ”ruotsalaisten” välisestä konfliktista, vaan halusta herättää lukijassa myötätuntoa sorrettua rahvasta kohtaan. Koskinen asettuminen rahvaan historialliseksi puolustajaksi heijastaa ajan eurooppalaiselle historiankirjoitukselle tyyppillistä tapaa nähdä talonpojat historiallisen jatkuvuuden takaajina.⁹⁶ Myös Schybergson kuvaa kansan huonoa kohtelua ja toteaa Suomen olleen talonpoikien kiusaamisen luvattu maa. Koska Schybergson kuitenkin pyrkii puolueettomuuteen, hän selittää ilmiötä lähinnä olosuhteilla.⁹⁷

92 Berger 2015, 116–117.

93 Schybergson 1887, 90. Tarkemmin uskollisuudesta historiallisen identiteetin osana, ks. Miettunen 2016, 385–388.

94 Koskinen 1933, 26–29, 208–209, 330, 432–446, 692; Schybergson 1887, 2–5, 22, 131, 557; Miettunen 2016, 388–391.

95 Koskinen 1933, 340.

96 Berger 2015, 119.

97 Schybergson 1887, 330, 328, 379.

Kansallishenki vai ei?

Koskinen kuvaa erityisellä lämmöllä henkilöitä, jotka paransivat rahvaan asemaa tai toimivat ”kansallisen edun” mukaan. Esimerkiksi keskiajalla tällaisia henkilöitä ovat Turun piispat.⁹⁸ Varsinaiseksi sankarihahmoksi nousee kuningas Kustaa II Aadolf, joka esitetään myyttisenä soturina. Koskisen mukaan kuninkaan ”jumalinen armeija jumalisen päällikön johdolla” oli omiaan ”astumaan esiin protestanttisen uskonnon pelastajaksi Euroopassa”. Jopa Schybergson intoutuu itselleen epätyypilliseen ylistykseen kuvatessaan kuningasta ja 30-vuotista sotaa: protestanttisen opin voitokas puolustaminen oli Ruotsin – ja sen yhteydessä olleen Suomen – suuri maailmanhistoriallinen tehtävä.⁹⁹

Koskisen tarinan varsinainen juoni on kansallistunto, ja hänen historiansa on kertomus kansallistunnon kehittymisestä ja kypsymisestä. Historian nousut ja laskut ovat tulos juuri kansallistunnon kulloisestakin vaiheesta: kansallistunnon voimistuminen ilmenee moniaalle ulottuvana virkeytenä, kun taas takaiskut johtavat kansallistunnon heikkenemiseen ja välillä jopa uhkaavat sen olemassaoloa. Koskiselle kansallistunto on kuin elävä olento, joka saattoi olla ”masennuksissa ja hervotonna”. Kansallistunto muuttuu Koskisen kuvauksessa kansallishengeksi samoihin aikoihin, kun Suomi siirtyy Ruotsilta Venäjälle. Suomen valtion synty oli tulos Suomen säätyjen ja keisari Aleksanteri I:n välisestä yhteisymmärryksestä, mutta taustalla vaikutti ”suomalaisten jo herännyt kansallishenki”, joka ”vaati – – maallemme erikoista asemaa mahtavan keisarikunnan rinnalla”.¹⁰⁰

Koskisen tapa nähdä historia kansallishengen kehittymisenä ei ollut hänen keksintönsä vaan pohjautui suoraan J. G. Herderin ja G. W. F. Hegelin näkemyksiin. Juuri Hegeliltä Koskinen oli omaksunut historianfilosofisen näkemyksen, jonka mukaan historiassa vaikutti jokin korkeampi voima eli Jumala.¹⁰¹ Kansallishengen kypsyminen ja valtioasema olivat Koskiselle Suomen historian päämäärä ja tarkoitus. Autonomian Koskinen näki Suomen valtion synnyksi, vaikka kysymyksessä ei ollut suvereeni valtio. Paljon oli toki saavutettu, mutta historian työ oli vielä kesken. Suomen kansan onnekasta historiaa Koskinen vertasi tarinaan Tuhkimosta:

98 Koskinen 1933, 109, 117–120, 132–133.

99 Koskinen 1933, 285; Schybergson 1887, 369, 455–458.

100 Koskinen 1933, 185, 340–341, 520, 583, 676–678, 691–693.

101 Koskinen 1879/1960, 9–18.

Kansakuntana olimme joutuneet historian näyttämölle vasta silloin kun tämän maailman tavarat näyttivät jo olleen lopullisesti jaettuina. Historian Tuhkimukselle ei näyttänyt muuta olevan jätettynä kuin pohjanperän kalliit ja rämeet [– –] Halvasta alusta on Suomen kansa Jumalan avulla kohonnut kansalliseen itsetajuntaan, jäseneksi kansakuntien suuressa perheessä [– –] Mitä historiassa kerta on voitettu ja saavutettu, se pysyy, se yhäti edistyy, se alati kantaa uusia hedelmiä yhä karttuvalla voimalla. Juuri sen tähden onkin tieto Jumalan ihmeellisestä johdosta Suomen kansan menneissä vaiheissa meille iloisena vakuutuksena kansan tulevaisuuden suhteen.¹⁰²

Oppikirjassaan Koskinen halusi vakuuttaa lukijan Suomen kansan valoisasta tulevaisuudesta.¹⁰³ Ratkaisevaa oli, että kansallishenki edelleen voimistuisi, mitä Koskinen korosti lukuisissa yhteyksissä kuolemaansa (1903) saakka. Schybergsonin ajattelussa historiaa ei ohjannut korkeampi voima eikä kansallistunto, vaan hän pitäytyi vain lähteillä todistettavissa oleviin seikkoihin. Tämä on teosten keskeisin ero, joka heijastaa ajan eurooppalaisen historiantutkimuksen yleistä muutosta. Jumala katosi historiasta, mutta kansallinen historia ei hävinnyt, sen perustelut vain muuttuivat empiirisiksi tai poliittisiksi.¹⁰⁴ Teoksensa uudistetussa painoksessa vuodelta 1903 Schybergson ottikin pitkän askeleen kohti Koskisen ajattelua esittämällä, että Suomen siirtyessä Venäjän yhteyteen sillä oli historiallisista syistä johtuen jo ”isänmaallinen itsetietoisuus”. Tämä tietoisuus kaipasi vielä vahvistamista mutta muodosti kuitenkin jo pohjan uudelle valtiojärjestykselle. Lisäksi suomen kielen kautta suurella osalla kansasta oli oma kansallinen luonteensa, ja samoin ruotsinkielisillä oli monia omintakeisia piirteitä.¹⁰⁵ Näin ilmeisesti ajan poliittinen paine eli Venäjän uhka sai myös Schybergsonin korostamaan Suomen asukkaiden eroavan paitsi venäläisistä myös ruotsalaisista.

Koskinen luki Suomen kansaan niin suomen- kuin ruotsinkielisetkin, eli hänen tarkoituksenaan oli luoda kieliryhmät yhdistävä kansallinen historia.¹⁰⁶ Toisin kuitenkin kävi. Heti *Oppikirjan* ensimmäisen vihkon ilmestyttyä Koskisen pikkuserkku, kirjallisuuden professori C. G. Estlander syytti *Helsingfors Dagbladissa* Koskista historian vääristelystä.

102 Koskinen 1881/1930.

103 Ks. esim. Koskinen 1933, 773.

104 Historiantutkimuksen muutoksesta, ks. Woolf 2011, 345–395.

105 Schybergson 1903, 369.

106 Ks. esim. Koskinen 1933, 74, 348, 455, 676–678; 1869.

Estlander väitti, että Koskisen kuvaama Suomen kansa piti sisällään vain suomea puhuvan kansanosan, ja *Oppikirja* oli Estlanderin mukaan vain suomenkielisen kansan historia.¹⁰⁷ Siksi Estlander ei tunnistanut kerto-
musta omaksi historiakseen. Myös Koskisen koulukirjaksi muokkaamaa
versiota vastustettiin, ja lopulta Schybergsonin koulukirjasta tuli yleisin
Suomen historian oppikirja.¹⁰⁸ Tähän oli poliittiset syynsä, mutta myös
aika ajoi Koskisen teoksen ohi. Sen ajatus historian taustalla vaikuttavista
yliluonnollisista voimista ja mytologisen aineksen käyttö lähteenä nähtiin
jo vanhanaikaiseksi. Silti Schybergsonin teos piirsi suomalaisille varsin
samanlaista historiakuvaavaa kuin Koskinen.

Teoksien tarkasteluun nimenomaan kielitaistelun näkökulmasta on
vaikuttanut varsinkin se, että teosten julkaisun väliin osui kiista ylei-
sen historian professorinviran täytöstä, jossa Schybergson oli hakijana.
Tämä kiista on saanut näkemään vastakkainasettelua myös miesten vä-
lillä, vaikka Koskinen oli tukenut ja edistänyt Schybergsonin uraa, ja
tämä puolestaan oli yrittänyt pysyä erossa kielikysymyksestä.¹⁰⁹ Kun vir-
kaa täytettiin vuonna 1880, Koskinen ajoi tehtävään suosikkiaan J. R. Da-
nielsonia. Koskisen penseyttä Schybergsonia kohtaan on selitetty tämän
”ruotsinmielisyydellä”. Syynä tähän tulkintaan on ilmeisesti ollut, että
Estlander esiintyi kiistassa näyttävästi ystävänsä Schybergsonin puolus-
tajana käyttäen historiapoliittisia argumentteja.¹¹⁰ Virkaan valittiin lopulta
Danielson, mutta Schybergson sai ylimääräisen professorin viran kolme
vuotta myöhemmin.¹¹¹

Vaikka Koskisen ja Schybergsonin teosten lukeminen kielitaistelun
näkökulmasta johtaa harhaan, Koskinen ei ollut aivan viaton samaansa
kritiikkiin. Hän oli myös keskeinen poliittinen henkilö, suomalaisen puo-
lueen johtaja. Koskisen tavoitteena oli toki luoda yhteinen Suomen his-
toria, joka yhdistäisi suomen- ja ruotsinkieliset, mutta jälkimmäiset hän
jakoi ruotsinkieliseen rahvaaseen ja ruotsinkieliseen virkasäätyyn.¹¹² En-
simmäiselle ryhmälle tuli jatkossakin taata oikeus käyttää äidinkieltään,

107 *Helsingfors Dagblad* 28.9.1869; Danielson-Kalmari 1919, 67–85; Tommila 1989, 92–93; Jussila 2007, 35–35. Käsitys, että Koskinen piti Suomen kansana vain suomenkielisiä, jäi elämään ja on kertautunut historiankirjoituksen historiassa aina näihin päiviin saakka, ks. esim. Ahtiainen & Tervonen 1996, 42–44; Klinge 2010, 184–185. Miettunen 2016, 379–381.

108 Ks. esim. *Kirjallinen Kuukauslehti* 6/1874; Aromäki 1991, 17.

109 Ks. esim. Schybergson 1956, 72.

110 Koskimies 1974, 289–292; Schybergson 1956, 69, 81, 102, 110–127; Tervonen 1991, 41–44.

111 Engman 1990, 40–41. Ks. myös Engman 2016, 189–190.

112 Koskinen 1876; 1881; Schybergson 1916, 202–210.

mutta jälkimmäisten velvollisuus oli vaihtaa kielensä ja alkaa muutenkin toimia suomalaisen kansallishengen vahvistamiseksi.¹¹³ Ruotsinkielisellä puolella oli myös kaksi käsitystä kansallisuudesta. Kirjallisuuden professori A. O. Freudenthalin edustama suuntaus katsoi, että Suomen ruotsinkieliset olivat ruotsalaisia ja myös ylempää ”rotua”. Toiset ruotsinkieliset, kuten Estlander ja Zacharias Topelius, taas katsoivat, että ruotsinkieliset olivat ruotsia puhuvia suomalaisia.¹¹⁴

Isänmaan ihmeelliset vaiheet

Kun Suomi itsenäistyi, sen historia kääntyi taas uuteen asentoon. Pitkään käytössä olleet opettavaiset ja melko raskaat Suomen historian yleisesitykset oli kirjoitettu Venäjän vallan aikana, ja niitä painoi myös edellä kuvattu kielikiista. Tarvittiin tuore ja optimistinen näkemys yhteisestä historiasta, joka vastaisi nuoren tasavallan omakuvaa. Professori J. R. Danielson-Kalmari antoi vuonna 1919 historiantutkijoille tehtäväksi kirjoittaa uusi, laajalle yleisölle tarkoitettu Suomen historia, jossa näkökulmana ja pääteipisteenä olisi valtiollinen itsenäistyminen.¹¹⁵ Lopulta kustannusosakeyhtiö Otava tarttui tehtävään, ja vuosina 1927–1938 ilmestyi kymmenosainen teossarja *Suomen kansan aikakirjat. Aikakirjoja* markkinoitiin suomenkielisen kulttuurikodin peruslukemistona, ja teossarjasta tulikin myyntimenestys.¹¹⁶ Koko sarjaa tilattiin noin 20 000 kappaletta, ja se täytti myös kustantajan odotukset.¹¹⁷ Sarjan suosiota voi verrata toiseen suurelle yleisölle laadittuun teossarjaan *Oma Maa*, joka oli alaotsikkonsa mukaan *Tietokirja Suomen kodeille*. Siinäkin käsiteltiin laajalti suomalaisen yhteiskunnan ilmiöitä esihistoriasta 1900-luvulle, mutta *Oma Maa* ei ollut kronologisesti etenevä kertomus menneestä.¹¹⁸

Useat kustantajat huomasivat, että oli todennäköisesti kannattavaa ryhtyä opettamaan kansalaisille isänmaan historiaa. Aluksi Otavan Alvar Renqvist halusi ”yhden miehen” kirjoittaman yleistajuisen Suomen historian. Hän oli neuvotellut asiasta J. R. Danielson-Kalmarin kanssa, mutta

113 Koskinen 1871.

114 Engman 2016, 74, 154–155, 293–295.

115 Danielson-Kalmari 1919.

116 Tommila 1989, 195.

117 Hannes Renqvist Einar W. Juveliukselle 15.3.1928. Juvelius-Juva suvun arkisto. Kansallisarkisto Turku; Einar W. Juvelius Hannes Renqvistille 26.6.1930. Otavan arkisto, KA.

118 *Oma Maa I–VI*. Teossarjan ensimmäinen painos ilmestyi vuosina 1907–1911, ks. Karonen & Rähä 2014, 9–28.

hänen työnsä kustansi lopulta WSOY. Kahdeksanosainen teos *Suomen valtio ja yhteiskuntaelämää 18:nnellä ja 19:nnellä vuosisadalla* ilmestyi vuosina 1920–1928, mutta se oli enemmän pikkutarkka dokumenttikokoelma kuin innostava kertomus.¹¹⁹ Ruotsinkielinen kustantaja Holger Schildt oli sen sijaan seurannut tarkoin Carl Grimbergin populaarin *Svenska folkets underbara öden* -historiasarjan menestystä Ruotsissa. Grimberg oli historian tohtori ja historianopettaja, jonka teossarja oli aloittanut voitokulkunsa jo vuonna 1913, ja vuonna 1924 ilmestyi sarjan yhdeksäs osa. Schildtin ideana oli muokata ”Ruotsin kansan kohtaloista” suomenkielinen ja suomalaiselle yleisölle tarkoitettu teos.¹²⁰

Grimbergin sarja oli ainutlaatuinen myyntimenestys, joka teki kirjoittajastaan miljonäärin ja Ruotsin tunnetuimman historioitsijan, jolle alan professorit olivat kateellisia. Tutkijat valittivat, että Grimberg ansaitsi rahaa toisten työllä.¹²¹ Nimekäs edeltäjä oli Anders Fryxell, jonka esitykset rakentuivat lyhyehköistä kertomuksista – yksi ”historian kertomus” sisälsi yhden ilmiön tarkastelun.¹²² Grimbergin kirjat jatkoivat tätä perinnettä, jonka havaittiin olevan hyvä formaatti kirjoittaa suurelle yleisölle.¹²³ Tavallisille ihmisille piti kirjoittaa hauskaasti, ymmärrettävästi ja lyhyesti. Kuninkaiden sankaritekojen ohella kuvattiin rakkausseikkailuja, hovijuoruja ja juonitteluja. Teokset julkaistiin 25 äyrin hintaisina vihkoina ikään kuin jatkokertomuksena. Mainosten mukaan ”se ei ole paljon Ruotsin historiaa!”¹²⁴ Myös ruotsalaiset koululaiset oppivat historiansa Grimbergin koulukirjoista.¹²⁵ Suomessa samanlaisia isänmaan historian paloja luettiin Topeleuksen *Maamme kirjasta*, josta otettiin uusia painoksia 1950-luvulle asti.

Holger Schildt keksi, että olisi tarkoituksenmukaista yhdistää Suomen ja Ruotsin historia Grimbergin ”Kohtaloita” hyödyntämällä. Piti vain löytää suomalainen historiantutkija kirjoittamaan Suomen historian osuus ja muokkaamaan Grimbergin tekstiä suomalaiselle lukijakunnalle. Sopiva henkilö löytyi Suomen sotahistoriallisesta toimistosta. Tutkija ja toimiston apulaisjohtaja Einar W. Juvelius (myöhemmin Juva) oli tällöin 33-vuotias filosofian tohtori ja Helsingin yliopiston dosentti.¹²⁶ Juvaa arvostettiin

119 Tarkka 1980, 92–93; Tervonen 1991; Häggman 2001, 365–366.

120 Juva 1980, 92–93.

121 Torbacke 1993, 146; Tarkka 1980, 93–94; Torbacke 2009, 373–379; Aronsson ym. 2008, 271.

122 Torstendahl 2009, 191–200.

123 Lechner 2017, 16.

124 Svenska Finland 27.2.1915.

125 Torbacke 1993, 198–199.

126 Ahtiainen & Tervonen 1996, 82. Einar W. Juvelius otti käyttöön sukunimen Juva vuonna 1935.

sotahistorian asiantuntijana, ja juuri sellaista tarvittiin kirjoittamaan 1500- ja 1600-lukujen Ruotsin valtakunnasta. Juvan vahva suomalaiskansallinen historiankäsitys epäilytti kustantajaa, mutta Juvalla oli takuumiehenä ja suosittelijana ruotsalainen Olof Ribbing, joka oli Juvan työtoveri ja sotahistorian ja strategian opettaja. Ribbing lupasi Grimbergille ohjata ja valvoa Juvan kirjoitustyötä. Juva piti saada ymmärtämään, että Suomen historiaa tulisi tarkastella suhteessa ruotsalaiseen sotahistoriaan ja strategiaan valintoihin. Projekti käynnistyi hyvässä yhteisymmärryksessä, vaikka suomen- ja ruotsinkielisten historiantutkijoiden välillä oli ollut jännitteitä. Kahden osan jälkeen Schildt kuitenkin luopui *Aikakirjoista* ja myi julkaisusopimuksen Otavalle. Teoksesta oli tulossa niin suomalaiskansallinen, ettei se enää sopinut ruotsinkieliselle kustantajalle. Otava ja Juva sen sijaan pitivät yhteyttä Grimbergiin 1930-luvun puoliväliin asti.¹²⁷

Otava markkinoi aluksi seitsemänsä osaa sarjaa, mutta siitä tuli lopulta kymmenosainen, ja tarkastelujakso ulottui esihistoriasta vuoteen 1918 asti. Ensimmäiset kuusi osaa (esihistoriasta vuoteen 1809) noudattivat Grimbergin periodisaatiota, ja niiden rakenne tuli suoraan Grimbergiltä. Tosin Grimbergiä ihmetytti, että *Kohtaloiden* seitsemän osaa mahtui *Aikakirjojen* kuuteen osaan.¹²⁸ Ajanjakso 1809–1917 sai kolme osaa. Kustantaja halusi, että Suomen historian tärkeimmät tapahtumat, Suomen itsenäistyminen ja vapaussota, muodostavat oman erillisen kymmenennen osan.¹²⁹ Alvar Renqvist halusi myös saada teoksen ulos painosta keväällä 1938, vapaussodan 20-vuotisjuhlallisuuksiin. Hän korosti, miten tällöin ”kaikkien suomalaisten ajatukset kohdistuivat maamme suurimpiin tapahtumiin.”¹³⁰ Asia oli niin tärkeä, että Renqvist pyysi Juvaa järjestämään työnsä yliopiston rehtorina ja professorina siten, että teos valmistuu ajoissa.¹³¹

Leikkaa ja liimaa

Suomen kansan aikakirjojen tavoitteena oli ”herättää historian harrastusta ja kasvattaa elävää kiinnostusta isänmaan historiaan kuvausten ja

127 Torbacke 1993, 197–198. Hannes Renqvist Einar W. Juveliukseksi 3.1.1929. Juvelius-Juva -suvun arkisto, KA, Turku; Einar W. Juva Hannes Renqvistille 3.1.1929, Otavan arkisto, KA; Carl Grimbergin kirjeet Einar W. Juveliukseksi. Juvelius-Juva -suvun arkisto, KA, Turku.

128 Carl Grimbergin kirje Einar W. Juveliukseksi. Einar W. Juvelius-Juva suvun arkisto, KA, Turku.

129 Juva julkaisi vuosien 1927–1938 kymmenosaisen teossarjan, jossa kukin osa sisälsi noin 650 sivua.

130 Alvar Renqvistin kirje Einar W. Juveliukseksi 16.2.1937. Juvelius-Juva suvun arkisto, KA, Turku

131 Alvar Renqvistin kirje Einar W. Juveliukseksi 16.2.1937. Juvelius-Juva suvun arkisto, KA, Turku.

kertomusten muodossa”.¹³² Suurella yleisöllä tarkoitettiin kaikkia Suomen kansalaisia ikään, sivistystasoon ja yhteiskunnalliseen asemaan katsomatta.¹³³ Juvan tehtävänä oli valita Grimbergin teoksesta jaksot, joita hän piti Ruotsin ja Suomen yhteisenä historiana. Yhteiseen historiaan liitettiin suomalainen osuus – Suomen oma historia. Juva jätti pois ”ruotsalaisia” tapauksia ja otti mukaan ”paljon uutta, puhtaasti suomalaista ainesta”. Näin oli mahdollista saada aikaan ”ehjä yleiskuva maamme ja kansamme vaiheista.” Ehjää kokonaiskuvaa paranneltiin vielä taittovaiheessa, kun tekstiä karsittiin ja ”vähemmän merkittäviä tapahtumia” pyyhittiin pois.¹³⁴

Tekstiin haluttiin Grimbergin esikuvan mukaan hauskoja tapauksia, väriä ja alkuperäistä, aitoa tuntua. Tämä onnistui liittämällä mukaan ”todistuskappaleita” eli otteita julkaistusta aineistosta. Juva pohtii valintojaan kustantajalle: ”Olen nyt paraikaa käsittelemässä Turun yliopistoa. 30-v. sodan loppupuolta aion tuntuvasti supistaa siitä, mitä Gr. esittää, mutta alkupuolen olen ottanut samassa laajuudessa kuin hän. Mukaan olen laittanut erityisesti suomalaisia koskevia tietoja.”¹³⁵ Grimbergin tapaan Juva hyödynsi muiden töitä siteeraamalla laajojakin jaksoja. Samoin hän liitti käsikirjoitukseen jopa kymmeniä sivuja muista omista teoksistaan.

Aikakirjoja tuotettiin tiukalla aikataululla, ja kirjoittajan oli kehiteltävä erilaisia tekniikoita, jotta kirjoitustyö edistyi sopimuksen mukaisesti. Juvalla oli kääntäjiä, ja hän oli koonnut myös muita kirjoittajia tuottamaan tekstejä. Professorina Juva valitsi luentojensa teemat kulloinkin työn alla olevan osan mukaan. Kun kirjoitustyö eteni 1800-luvulle, Grimbergin Ruotsin historiaa ei voinut enää käyttää pohjatekstinä. Juva olisi halunnut käyttää tässä suomalaisen kollegansa Bernhard Estlanderin teosta *Elva Årtionden i Finland*.¹³⁶ Tämä oli julkaissut suurelle yleisölle tarkoitettuja historiallisia kertomuksia ja oli halukas saamaan ne julki myös suomeksi, mutta ei halunnut luovuttaa niitä *Aikakirjojen* osaksi.¹³⁷

Seuraava yritys helpottaa työtä tuotti paremman tuloksen. Juva halusi ”teurastaa” Danielson-Kalmarin teoksen *Suomen sota ja Suomen so-*

132 SKA I esipuhe.

133 SKA I esipuhe.

134 Einar W. Juveliuksen kirje Hannes Renqvistille 13.4.1931. Otavan arkisto, KA.

135 Einar W. Juveliuksen kirje Hannes Renqvistille 29.9.1928. Otavan arkisto, KA.

136 Estlander 1919–1923.

137 Alvar Renqvist Einar W. Juveliukselle 1.4.1928; Alvar Renqvistin kirje Einar W. Juveliukselle 19.4.1928, Juva-Juvelius suvun arkisto, KA, Turku; Einar W. Juva Hannes Renqvistille. Otavan arkisto, KA.

tilaat. Tällä Juva tarkoitti, että hän leikkasi teoksesta dokumentit ja liitti ne omaan käsikirjoitukseensa. Hän jopa pyysi käyttöönsä uuden kirjan, koska ei halunnut silputa omaan kappaletaan. Leikkausmenetelmä säästi paljon aikaa.¹³⁸ Lähdeviitteitä ei ollut, mutta suoriin lainauksiin viitattiin tekstissä: ”seuraamme Danielson-Kalmaria”, ”kuten Suolahti kertoo” ja ”Palmén todistaa”. Juva kommentoi käyttämäänsä kirjallisuutta ja vertaili erilaisia tulkintoja, mikä ei kuulunut Grimbergin tyyliin. Juva esittelee esimerkiksi Jalmari Jaakkolan ja Arvi Korhosen tulkintoja ristiretkistä selittäen eroja ja yhtäläisyyksiä. Samoin Juva käytti kansatieteilijöiden ja kansanrunouden tutkijoiden teoksia kuvaillessaan Henrikin sarkofagia ja esittäessään Henrikin surmarunon.¹³⁹

Kustantaja valvoi, että *Aikakirjoista* tuli jokamiehen lukukirja eikä historian käsikirja.¹⁴⁰ Grimbergin ja Juvan teosten suosion syynä onkin pidetty kirjoitustyyliä. Grimbergin tekstiä verrattiin puhuttuun kieleen, jota oli helppo seurata.¹⁴¹ Samoin Juva sai kiitosta helppolukuisasta tekstistään ja siitä, että hänen Suomen historiansa tulisi ”kulumaan kaiken kansan kädessä”, kun taas erään lukijan mukaan Voionmaan, Hainarin, Grotenfeltin ja Schybergsonin historioita haittasi esitystavan ”raskas asiallisuus”.¹⁴² Juva tarjosikin lukijalle jännittäviä, koskettavia ja paikoin romanttisia kuvauksia eri aikakausien ihmisten elämästä. Lukijalle kerrotaan alkoholin haitoista, kun ”Suomen kansa oli vajonnut juoppouteen”. Viinan ja oluen parissa syntyi tappeluita, ”eikä silloin ihmishenki paljoa maksanut!” Teoksissa arvostellaan myös kirkon roolia kansan näkökulmasta: ”Pyhällä kirkolla oli kauhistuttava valta rangaista ja masentaa ihmisiä, sitäkin kauhistuttavampi aikana, jolloin elämällä oli niin vähän vaihtelua tarjottavana.”¹⁴³ Juva ei jättänyt käyttämättä K. O. Lindeqvistin raakuuksia korostavaa teosta *Ison vihan aika Suomessa* (1919). Juva mainitsee vainon ajan surullisimpina tapauksina suomalaisten naisten suhteet venäläisiin miehittäjiin, varsinkin kun ”näistä lemmenliitoista syntyi paljon aviottomia lapsia”.¹⁴⁴ Tapauskuvausten ohella kustantaja piti tärkeänä, että teoksissa oli näytävä kuvitus. Varhaisempia aikoja käsittelevissä osissa kuvituksena käy-

138 Einar W. Juvelius Hannes Renqvistille 2.2.1932. Otavan arkisto, KA.

139 SKA I, 201–202, 205, 229; Tervonen 1992, 104–105.

140 Hannes Renqvistin kirje Einar W. Juveliukselle 7.7.1927. Juvelius-Juva suvun arkisto, KA, Turku; Einar W. Juveliuksen kirje Hannes Renqvistille 23.3.1930. Otavan arkisto, KA.

141 Torbacke 2009, 377–379.

142 Yrjö Raevuoren kirje Einar W. Juveliukselle 1928.

143 SKA I, 285.

144 SKA IV, 560, 578–579.

tettiin museoesineiden valokuvia, pohjapiirroksia, kirkkojen ja muiden rakennusten valokuvia.¹⁴⁵

Aikakirjat alkaa August Ahlqvist-Oksasen sadulla, jossa Suomettaren unelma oli vuosituhansien jälkeen täyttynyt, kun hän oli löytänyt lapsuutensa ystävän, Vapauden. Näin tiivistyy kirjasarjan tavoite kertoa nimenomaan kansallisen itsenäistymisen historiaa.¹⁴⁶ Esihistoriakkin tarvittiin, ja sen Juva rakensi E. N. Setälän ja U. T. Sireliuksen tutkimusten varaan ja käytti myös Kaarle Krohnin tutkimuksia *Kalevalasta* ja Uno Holmbergin (Harva) tutkimuksia suomensukuisten kansojen uskonnosta.¹⁴⁷ *Aikakirjojen* toisen osan alussa katse kääntyy Eurooppaan, kun kirjoittaja kuvaa, mitä Suomesta tiedettiin 1500-luvun Euroopassa: ”Suomi on jo varhain tullut eurooppalaisen historian piiriin, mutta hitaasti on eurooppalaiseen tietoisuuteen levinnyt oikeita käsityksiä Suomesta ja suomalaisista.”¹⁴⁸

Valikoitu kansa ja sen historia

Juvan historiassa toimija oli Suomen kansa, joka oli ollut olemassa jo esihistoriallisella ajalla. Kansan käsite toistuu termeissä kansaperhe, emäkansa, sukukansa, alkukansa ja kantakansa. Kansa sotii, viljelee maata, käy kirkossa sekä oppii lukemaan ja kirjoittamaan. Osin kansan synonyymina esitetään Suomen suku ja Suomi (maana ja valtiona) eli subjektina, jonka oli mahdollista toimia yhdessä Ruotsin kanssa: ”Molempien maiden keskinäinen kanssakäyminen oli vilkastunut. Isonvihan jälkeisenä aikana säätyläis- ja virkamiesperheemme saivat tuntuvasti verenlisäystä Ruotsista. Upsalan, Lundin ja Turun korkeakoulut olivat tiiviimmässä vuorovaikutuksessa. Sivistyneessä maailmassa puhalsivat uudet tuulet.”¹⁴⁹

Aikakirjoissa piti kertoa Suomen asemasta ja merkityksestä Ruotsin valtakunnassa Suomen itsenäisyyden näkökulmasta, mutta miten? Kätevän ratkaisun antoi ajatus Ruotsi-Suomesta, jota oli käytetty lehdistössä jo 1800-luvulla.¹⁵⁰ Juva tulkitsee niin, että Ruotsissa tunnustettiin Suomen eli Itämaan tasa-arvoisuus Ruotsin rinnalla jo silloin, kun Itämaan laamanni sai oikeuden osallistua kuninkaan vaaliin helmikuussa 1362. Juva

145 Hannes Renqvist Einar W. Juveliukselle 2.2.1931. 1800-luvun *Aikakirjoissa* kuvia on noin 600 sivun kirjaa kohden yli 260–360.

146 SKA I, 14.

147 Setälä 1916; Sirelius 1924; Krohn 1918; Holmberg 1917.

148 SKA II, 11–20.

149 SKA VI, 7.

150 Ruotsi-Suomi-käsitettä käytetään esimerkiksi sanomalehdissä 1800-luvun lopulta lähtien, mm. historioitsija E. G. Palménin teksteissä.

korottaa Haakon-kuninkaan julistuksen suomalaisen yhteiskuntalaitoksen kulmakiveksi ja keskiaikaiseksi perustuslaiksi, jonka perusteella Suomea voi nimittää Ruotsin valtakunnan toiseksi puolikkaaksi.¹⁵¹ Tätä on sittemmin pidetty ylitulkintana ja ”suomalaisena” keksintönä.¹⁵²

Grimberg ei käyttänyt käsitettä Ruotsi-Suomi. Aina kun Juvan teksti on suora käännös ruotsalaisesta laitoksesta, saadaan Suomi mukaan mutkattomasti muuttamalla *Sverige* Ruotsi-Suomeksi: ”Kesäkuun 6. p:nä 1523 Kustaa Vaasa valittiin Strängnäsin valtiopäivillä yksimielisesti *Ruotsi-Suomen* valtakunnan kuninkaaksi, jotta valtakunta ei enää olisi suojaaton eikä kiistasaaliina enemmän kuin muutkaan kuningaskunnat”. Tyypillisiä ilmauksia ovat myös, miten ”Maunu-herttua joutui taistelemaan Ruotsi-Suomea vastaan” tai miten ”Ruotsi-Suomi oli autio ja lamassa oleva valtakunta kun Kustaa Vaasa otti kruunun vastaan”. Ja edelleen: ”Selvähän oli, että niin mahtava kuningas kuin Ruotsi-Suomen suurvallan itsevaltiatias oli tavoittelemisen arvoinen muiden maiden prinsessojen parissa.”¹⁵³ Myös yhteistä suurvaltaa rakennettiin uusin sanoin: ”Kaarle XI oli johdonmukaisesti ja hellittämättömästi pyrkimällä siihen päämäärään, minkä oli itselleen asettanut, nostanut Ruotsi-Suomen alennustilasta, luonut siihen hyvän sisäisen järjestyksen ja saanut sen holhoojien aikana himmenneen maineen taas entiseen arvoonsa koko Euroopan silmissä.”¹⁵⁴

Itsenäisyys ja itsenäistyminen ovat teemoja, joiden avulla Juva tarkasteli myös Suomen keskiaikaa. Juva kirjoitti ”riippumattomasta” itsenäisyydestä, jonka Suomi menetti, mutta säilytti sisäisen itsenäisyytensä ja vapautensa. Juva korostaa, että samoihin aikoihin kun heimokansat joutuivat slaavien tai saksalaisten orjuuttamiksi, Suomen *kansa* sai tasa-arvoiset oikeudet siinä valtakunnassa, johon se kuului:

Ruotsin keskuudessa Suomen kansa jaksoi säilyttää oman kansallisuutensa. Suomalainen kansallisuus onkin keskiaikana selvempänä nähtävänä kuin minään muuna ajanjaksona niitten vuosisatojen kuluessa, jolloin Suomi oli Ruotsin valtakunnan osa. Kaksi keskiajan sivistyksen voimakkainta piirrettä olivat suomalaisuus ja länsimaisuus. Meidän onkin pidettävä keskiaikaamme kansamme suurena ja rikkaana luomiskautena, jolloin luotiin sen suomalais-länsimaisen sivistyksen pohja, jolta myöhempi suomalainen sivistys on

151 SKA I, 380–381.

152 Tarkiainen 2008, 162; vrt. Juva 1964, 194–195.

153 SKA II, 44; SKA II, 476; SKA II, 55; SKA IV, 305.

154 SKA IV, 298.

”Ruotsi-Suomen kuningas” Kaarle XII lapsena. Kopio maalauksesta julkaistiin Suomen kansan aikakirjojen osassa 4 (s. 293). Samalla kerrottiin miten hän oli jo lapsena erityisen lahjakas. *National museum, Anna Maria Ehrenstrahlin maalaus (1684), kuva Cecilia Heisser.*

noussut, ja vedettiin valtiolliset suuntaviivat, jotka vieläkin määräävät tehtävämme Euroopan kilpenä itää vastaan täällä kaukana pohjolassa.¹⁵⁵

Suomalainen menneisyys rakennettiin *Aikakirjoissa* kolmen eri lähestymistavan kautta. Juva kirjoitti hallitsijoille erityisen Suomi-suhteen. Suomen historia on suomalaisten suurmiesten historiaa ja suomalaisen ”yhteiskuntalaitoksen” historiaa. Hallitsijoiden Suomi-suhdetta todennettiin kuninkaiden ja keisareiden Suomen-matkojen avulla. Juvan tulkinnaassa kuninkaat noustessaan Ruotsi-Suomen valtaistuimelle matkasivat Suomeen vakuuttuakseen Suomen kansan uskollisuudesta.¹⁵⁶ Esimer-

155 SKA I, 652.

156 SKA I, 649–650.

kiksi Eerik Pommerilaisen matkojen tuloksina Viipuri sai kaupunkioikeudet ja suomalaisia miehiä alettiin korottaa rälssisäätyn. Juva kirjoitti Suomi-keskeisesti, miten ”täällä tunnettiin lujan kuninkuuden parhaat puolet.”¹⁵⁷

Suomen herttuan Juhanan Turun renessanssihovi ei mahtunut Grimbergin teokseen, mutta Juva onnistui sen avulla liittämään Suomen eurooppalaiseen aate- ja tyyllivirtauksiin. Juhanan Suomi-suhde palautetaan lukijan mieleen hohdokkaana, kun Juhana III:n aika on otsikoitu ”Suomen herttua kuninkaana”. Sekä Grimberg että Juva kulkevat ruotsalaisten historiantutkijoiden valtavirran mukana vahvistaen Kustaa II Aadolfin sankarimyyttä.¹⁵⁸ Kuningas, joka oli molempien kuvauksissa lapsena kuin ”kotkanpoika”, oli Grimbergin ja Juvan suurin sankari. Historioitsija Martin Weibullia lainaten nuorta Kustaa Adolfa verrataan Aleksanteri Suureen ja keisari Augustukseen. Juva saa sankarikuninkaalle Suomi-suhteen, kun kuninkaan mainitaan ymmärtäneen suomen kieltä lähes kymmenen muun kielen lisäksi. Lisäksi ”hänen ulkonaisessa olemuksessaan kuvastui harvinaisen puhtaana pohjoismainen tyyppi. Kaikki ne piirteet, joita etelämaiset kansat tapaavat käsittää kuuluvan tähän tyyppiin, olivat hänessä yhtyneinä: vaalea, hieno iho, kylläkin säännölliset, mutta eivät etelämaisen terävät kasvopiirteet, siniset silmät sydämellisine ilmeineen, ja niiden yläpuolella korkeana ja valoisana kaareutuva otsa ja vihdoinkin kullankeltaiset hiukset.”¹⁵⁹ Suomen omaa historiallista toimijuutta kuvaa otsikko ”Suomi tunnustaa Kustaa Aadolfin kuninkaakseen”.

Suomen omaa historiaa oli myös kirkon ja kirkonmiesten historia. Eriyisesti piispat saavat *Aikakirjoissa* sankarin osan, ja 1600-luvun puolivälistä lähtien Turun Akatemian oppineet pääsevät piispojen rinnalle ”mainioina Suomen miehinä”.¹⁶⁰ Mikael Agricola esitetään Suomen kansan suurena opettajana, jonka työtä jatkoivat 1600-luvun piispat opettaessaan kansan lukemaan. Juva kuljettaa lukijan arjen tasolle kertoessaan, miten vähäkyröläinen talonpoika oppi kirjoittamaan suomea.¹⁶¹ Tukholmassa syntynyt Uppsalan arkkipiispa Mennander taas oli ”ainoa Suomen mies, joka on istunut Upsalan arkkipiispanistuimella”.¹⁶² Hän nimittäin kävi koulunsa Vaasassa.

157 SKA I, 414.

158 Torstendahl 2009, 196–197.

159 SKA III, 83.

160 SKA I, 332–334.

161 SKA IV, 163–190.

162 SKA IV, 19.

Poliittinen ja valtiollinen historia olivat Ruotsin ja Suomen yhteistä historiaa, mutta suomalaisen yhteiskunnan historia oli Suomen varsinaista omaa historiaa.¹⁶³ Juuri tapa kirjoittaa yhteiskunnasta ja arkielämästä erotti Juvan selvästi Grimbergistä, joka oli loihittinut lukijalle kertomuksia Ruotsin kuninkaista ja kuningattarista, hovista ja aatelitosta.¹⁶⁴ Juva sen sijaan kysyy: ”Millainen oli vanha suomalainen yhteiskunta?”¹⁶⁵ *Aikakirjoissa* suvun ja perheen tarkastelu nojasi Väinö Voionmaan *Suomen karjalaisen heimon historiaan*, joka oli ilmestynyt vuonna 1915. Juva kirjoitti arkitöistä pelloilla ja niityillä, koulusta, yliopistosta, Ritvalan helkajuhlasta ja kansanrunoista, kuten Elinan surmasta.¹⁶⁶ Jalmari Jaakkolan pirkkalaistulkinnat puolestaan innoittivat Juvaa kuvaamaan muinaista suomalaista talonpoikaisyhteiskuntaa.¹⁶⁷

Luvussa ”Elämää Suomessa 1600-luvulla” Juva kertoo Suomen kansan olevan karkeata tekoa. Sota-aika ja leirielämä olivat raaistaneet sotilaitten tapoja siten, etteivät nuo ”maineen seppelöimät urhot enää kotimaassaan osanneet elää ihmisiksi”. Suuresta Pohjan sodasta ja sen seurauksista kertova nide sisältää lähes 300 sivun osuuden, jossa paneudutaan kansan tapoihin ja tottumuksiin, yhteiskunnallisiin uudistuksiin, toimeentuloon, kuolonvuosiin, palkollissääntöön ja ”suomalaiseen kansalaisuuteen”. Samoin luvussa ”Kulttuurikuvia 1700-luvulta” tarkastellaan väkilukua, asutusta, maanviljelyä, maataloudellisia kysymyksiä, torpparilaitosta ja varhaista teollistumista. Silti 1700-luku oli vihdoin ”valistuksen hedelmöittämää”, kun näyttämölle tuotiin valistusajattelijat H. G. Porthan ja Anders Chydenius.¹⁶⁸ Erityisesti Väinö Voionmaan ja Gunnar Suolahden uudet tutkimukset vaikuttivat siihen, että Suomen oma historia oli *Aikakirjojen* kuudessa ensimmäisessä osassa pitkälti sosiaali- ja kulttuurihistoriaa. Juva itsekin kuului 1930-luvun alussa tehdyn *Suomen kulttuurihistorian* kirjoittajakuntaan.

Vuodesta 1809 alkaen kaikki historia oli Suomen omaa historiaa. Suomalainen kulttuuri ja Suomen suurmiehet saivat arvoisensa kohtelun. Seitsemännessä osassa kerrotaan suurmiesten elämästä ja työstä, ja kahdeksannessa osassa heidät siirretään ajasta iankaikkisuuteen. Viimeisiä osia arvostettiin erityisesti, koska niitä pidettiin tarpeellisina kokonai-

163 Ks. Miettunen 2016, 371–373.

164 Grimberg 1925, 352–358.

165 SKA I, 366.

166 SKA I, 606, 616.

167 SKA I, 527–528.

168 SKA IV, 7–200.

sesityksinä Venäjän vallan kaudesta, joka päättyi kuten sen pitikin – it-senäisyyteen.¹⁶⁹ Näin teossarja täytti tehtävänsä ja professorikollega V. A. Koskenniemi vertasi Juvaa Topeliukseen.¹⁷⁰ Tutkijayhteisö ei mitätöinyt populaaria historiasarjaa kuten kävi Ruotsissa Grimbergille, paljolti siksi, että suomalaisen teossarjan kirjoitti historian ammattilainen, professori ja arvostettu yliopiston rehtori.¹⁷¹ Kun Kaarlo Blomstedt julkaisi Ruotsissa yhteenvedon uudemmassa suomalaisesta historiantutkimuksesta, hän piti *Aikakirjoja* tieteellisesti pätevänä, mutta korosti myös, miten teossarjan avulla lisättiin kansan historiatietoisuutta.¹⁷² Kun *Aikakirjat* oli valmis, Juva halusi tehdä vielä lisäosan Suomen kulttuurikehityksestä nyky-aikaan asti.¹⁷³ Täydennysosaa ei tehty, mutta Juva laati sota-aikana sitä varten suunnitelman.

Uusi katse menneeseen

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen historia piti ajatella taas uudelleen – kuten oli tehty vuosina 1809 ja 1918. Historiantutkijat ojensivat itse itsensä – tai oikeammin J. K. Paasikivi ojensi heitä – ja vuonna 1949 ilmestyi uusi teos *Suomen historian käsikirja I–II*, jossa haluttiin unohtaa edellisten vuosikymmenten nationalistinen uho.¹⁷⁴ Tämä tarkoitti myös sitä, että kirjasta tuli kyllä tasapainoinen, mutta sitä vaivasi ”olennaisten kehityspiirteiden ja yleiskatsauksellisuuden puute”. Näin teosta arvosteli professori Jalmari Jaakkola, joka oli syrjäytetty kirjoittajien joukosta liian kansallisten näkemystensä vuoksi. Jaakkola oli itse kirjoittanut paljon Suomen suuresta menneisyydestä ja julkaissut sotavuosina teokset *Suomen historian ääriiviivat* ja *Suomen idänkysymys*. Edellisestä otettiin uusi painos vielä vuonna 1945, mutta jälkimmäinen jäi sota-ajan tuotteena historian ”roskatynnyriin”.¹⁷⁵

Suomessa ei tehty sodan jälkeen varsinaisia puhdistuksia tieteen kentällä kuten monissa muissa maissa, vaan samat henkilöt jatkoivat tieteelli-

169 Hannes Renqvist Einar W. Juveliukselle 12.3.1934. Juvelius-Juva suvun arkisto, KA, Turku.

170 Juva 1998, 301–308.

171 Vrt. Aronsson ym. 2008, 271.

172 Blomstedt 1935, 1–44.

173 Einar W. Juveliuksen kirje Alvar Renqvistille 7.7.1938.

174 Korhonen (toim.) 1949; Sulkunen & Kinnunen 2019, 96–99.

175 Jaakkola 1950; 1940; 1941. Sota-ajan kirjat (myös Auer & Jutikkala 1941) tehtiin pääministeri ja presidentti Risto Rytin toivomuksesta ja käännettiin saksaksi ja muillekin kielille Suomen sodanpäämäärien perusteluksi.

sissä asemissaan, vaikka olisivat olleet tunnetusti saksalaismielisiä.¹⁷⁶ Historiankirjoitukseen palasi poliittinen realismi, joka otti uuden tilanteen vakavasti. Vanhan päälle rakennettiin uusi kertomus: suomalaiset olivat jo vuosisatojen ajan rakentaneet ”suomalaisen yhteiskuntaa”, jota suurvaltapolitiikan myrskytkään eivät tuhonneet. Suomi oli selviytymistarina, jolla oli pitkä historia ja siinä syvät juuret. Historian käyttövoimana oli iki-aikainen pyrkimys vapauteen ja kansanvaltaisuuteen. Tarina tiivistyi esimerkiksi teoksessa *Suomalaisen kansanvallan kehitys* (1956), jonka maan johtavat tutkijat kirjoittivat. Suomalainen yhteiskunta oli nyt saavuttanut korkeimman ”muodollisen kansanvallan” eli parlamentarismin ja riittävän ”henkisen tason”. Kirjoittajien mielestä yhteistä yhteiskuntaa uhkasi enää luokka- tai järjestöetujen asettaminen yhteisen edun edelle.¹⁷⁷

Pitkästä ja yhteisestä – mutta samalla ristiriidat ohittavasta – historiasta tuli kouluopetuksen pakkopullaa. Kirjat kertoivat entiseen tapaan, miten hyvä maa Suomi on, ja miten se historiassa oli aina lopulta voittajien puolella, vaikka lähes kaikki sodat olikin hävitty.¹⁷⁸ Kovin kokemus oli juuri päättynyt maailmansota, eikä sisällissotaakaan ollut kukaan unohtanut. Näiden sotien käsittelystä ja jälkiymmärryksestä tuli kansallisen historian ydin ja koetinkivi. Uutena myönteisenä elementtinä kansallisessa historiassa oli modernin Suomen synty eli talouden, koulutuksen ja tasa-arvon edistyminen. Uusi kertomus oli siten sekä selviytymistarina että menestystarina.¹⁷⁹

Poliittisesta epävarmuudesta ja ristiriidoista huolimatta sotien jälkeisessä Suomessa ei luovuttu yhteisen kansallisen historian ideaalista ja retoriikasta. Ristiriidat voitiin vihdoinkin tunnistaa ja sovittaa yhteisenä kokemuksena ja liittää siten osaksi yhteistä historiaa. Kansakunnan eheyttäminen oli usein toistettu ja julkilausuttu tavoite. Tässäkin voitiin vedota historiaan, kunhan sitä hieman oikaistiin. Uudenlaisen kansallisen tarinan tarjoili vuonna 1948 Raoul Palmgren kirjassaan *Suuri linja*, jossa työväenliike esitettiin fennomanian oikeana perillisenä.¹⁸⁰ Sellainen se olikin kansallisen rintaman hajoamiseen ja sisällissotaan asti. Akateeminen tutkimus puolestaan epäili vasemmistoa edelleen epäisänmaalliseksi, ja

176 Hentilä 2019, 523–537; Herlin 1997; Vares 2018.

177 Renvall (toim.) 1956, erityisesti Arvi Korhosen ja Pentti Renvallin artikkelit.

178 Eskola 2003.

179 Haapala 2017 ja siinä mainittu kirjallisuus.

180 Palmgren 1948/1976. Teoksen alaotsikon – *Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin* – kantava ajatus oli, että sotienvälinen kiihkoisänmaallisuus oli vääristänyt ja pettänyt kansallisen liikkeen aidon demokraattisen sisällön.

niinpä kansallista kertomusta korjailtiin näissä tutkimuksissa toisella tavalla eli jättämällä osa kansasta historian varjoon. Sotien jälkeen korostui kuitenkin integraation näkökulma.¹⁸¹ Kansanvaltaisuuden pitkiä juuria korostanut *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* alkoi ilmestyä vuodesta 1958, ja Suomen ulkopoliittikan historiaa tutkittiin ahkerasti – enemmän tai vähemmän poliittisia suhdanteita seuraten.¹⁸² Talous- ja sosiaalihistorian tutkimuksessa aloitettiin uusi kierros, joka korosti ikuisen köyhyyden sijaan maan nopeaa modernisoitumista. Tälle oli hyvä pohja 1930-luvulla ilmestyneessä *Suomen kulttuurihistoria* -teossarjassa, jossa keskityttiin ”kollektivismin” hengessä yhteiskunnan, sen arjen ja laitosten historiaan. Vaikka teos oli selkeän kansallismielinen, se ei edustanut poliittista nationalismia vaan pyrki edistämään sosiaalista integraatiota, kuten jo kirjoittajien oppi-isät olivat tehneet Kansantaloudellisen Yhdistyksen piirissä 1880-luvulta alkaen.¹⁸³

1960-luvulta alkaen kirjoitettiin paljon uutta tutkimusta, joka otti kantaa kansalliseen kertomukseen, joko kritisoiden sen mytologiaa tai rakentaen sitä rauhallisesti uudelleen koko väestön historiana.¹⁸⁴ Tällöin myös aikaisemmin unohdetut ryhmät ja vähemmistöt alkoivat päästä mukaan Suomen historiaan. 1980-luvun niin sanotut uudet tarinat jatkoivat samalla linjalla.¹⁸⁵ Ne suhtautuivat kriittisesti vanhaan kansallismieliseen kertomukseen mutta eivät hylänneet historiankirjoituksen kansallista kehikkoa. Esimerkiksi suosituimmat uudet tutkimuksen kohteet, kuten työväestön ja naisten historia, esitettiin uutena ja tärkeänä osana (modernin) Suomen syntyä. Oma asia sijoitettiin kansalliseen tehtävään ja sen historiaan.¹⁸⁶ Suomalainen historianymmärrys oli 1900-luvun loppuun asti kansallinen, mutta tarinan sisältö muuttui. Tässä mielessä kansallinen historia ei murtunut, vaan se kirjoitettiin uudelleen, nyt moniarvoisemmasta näkökulmasta. Vielä 2000-luvun alussa uudet ilmiöt, kuten digitalisaatio, globalisaatio ja ilmastonmuutos, kohdattiin edelleen ”kansallisena haasteena”.¹⁸⁷

181 Haapala & Markkola 2017; Katajala 2017; Kettunen 2019.

182 *Suomen kansanedustuslaitoksen historia* 1–12. Tämän jälkeen on ilmestynyt vielä seitsemän muuta laajaa teosta eduskunnan historiasta. Poliittisen historian oppiaineen muutoksesta, ks. Rentola 2009.

183 Haapala 2009; Jalava 2017; Haatanen 1992.

184 Myyttien purkamisesta, ks. erityisesti Jussila 2007.

185 Haapala & Markkola 2017; Ks. myös artikkelit teoksessa Ahtiainen & Tervonen (toim.) 1990.

186 Esim. naishistorian pioneeriteos Manninen & Setälä (toim.) 1990; laajemmin ks. Markkola 2003.

187 Kettunen 2019; 2008; Haapala 2017. Ks. myös *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero 4/2017: Kansallinen historia.

Edvin Laineen ohjaama elokuva *Täällä Pohjantähden alla* esitettiin 1968. Se herätti paljon huomiota, sai miljoona katsojaa ja rikkoi idealistisen kuvan yhdestä kansallisesta historiasta. *Fennada-Filmi/Yleisradio*.

Työmies kaataa kaanonin

Historian kirjoittaminen uudelleen oli vaikea tehtävä, eikä se helpolla onnistunutkaan. 1950-luvulla tutkimus pysyi pääosin vanhoillaan ja katsoi tehtäväkseen myös suojella suomalaisuutta Neuvostoliiton paineen alla. Vaikutusvaltaiset professorit olivat poliittisesti oikealla eivätkä sitä peitelleet.¹⁸⁸ Sisällissodasta ilmestyi ensimmäinen akateeminen tutkimus vasta vuonna 1957, ja sekin tyrmättiin yksipuolisena.¹⁸⁹ Toinen maailmansota oli puolestaan vielä liian lähellä uudelleenarvioitavaksi, varsinkin kun siihen ei ollut ulkoista pakkoa. Arvi Korhosen tutkimus jatkosodan taustasta

188 Hentilä 2019; Ahtiainen & Tervonen 1996, 120-160; Virrankoski 1991.

189 Paasivirta 1957. L. A. Puntilan arvostelu: *Historiallinen aikakauskirja* 1858, 338-339 ja 1959, 14-21.

vuodelta 1961 esitti ajopuuteorian ja antoi suomalaisille synninpäästön: jatkosota oli sittenkin erillissota ja puolustussota.¹⁹⁰

Kansallisen historiankirjoituksen taitekohtaksi tuli 1960-luku, varsinkin julkisen historiakeskustelun ja kansalaisten vastaanoton osalta. Syynä olivat nimenomaan sisällissodan, talvisodan ja jatkosodan kokemukset ja niiden liittyminen ajan poliittisiin asetelmiin. Kun julkisessa keskustelussa käytiin läpi syyllisyyttä – sekä sisällissodassa että toisessa maailmansodassa – tavallisten ihmisten avainkokemuksia käsiteltiin kaunokirjallisuudessa. Sodista julkaistiin satoja kirjoja, mutta lopulta yksi nousi uudeksi ”kansallisromaaniksi”. Teoksen nimi oli *Tuntematon sotilas*, ja sen oli kirjoittanut nuori tehtaan työmies ja sotaveteraani Väinö Linna. Teollaan hän ärsytti akateemisen maailman, mutta vetosi lukijoihin, jotka löysivät hänen romaaneistaan sellaisen kansallisen tarinan, johon itsekin mahtuivat omine tunteineen. Linnan teosten aiheena oli kaksi unohtumatonta kokemusta, ensimmäinen ja toinen maailmansota. Syvyyttä aiheelle antoi sekin, ettei kysymys ollut vain historiankirjoituksesta vaan myös aidosta selviämisestä. Aiheensa ja lukutapansa vuoksi Linnan kirjat eivät olleet vain kaunokirjallisuutta vaan kannanottoja Suomen historiaan.¹⁹¹ Tällä oli niin pitkä vaikutus, että vielä vuonna 2018 nähtiin tarpeelliseksi kinastella siitä, kuvasiko Linna historiaa oikein vai oliko hän johtanut koko kansakuntaa harhaan.¹⁹²

Linna ei ollut historiantutkija vaan kirjoitti menneestä omien kokemustensa ja lukemansa perusteella. Hänen ensimmäinen ja merkittävin lukukokemuksensa oli ollut Topeliuksen *Maamme kirja*.¹⁹³ Linna luki tietenkin versiota, jota oli karsittu alkuperäisestä ja johon oli myös lisätty lukuja Topeliuksen jälkeen. Yksi haamukirjoittaja oli Eino Jutikkala. Sota-ajan *Maamme kirjasta* voi lukea Topeliuksen tyylille uskollisen kuvauksen talvisodasta otsikolla ”Sata kunnian päivää”. Topeliusta ei voi laittaa vastuuseen tavasta, jolla *Maamme kirjaa* myöhemmin käytettiin, mutta se edusti sellaista konservatiivista yhteiskuntaoppia, jonka Linna ja moni muu sittemmin koki vastenmieliseksi. Nuorena hän kuitenkin vaikutti *Maamme kirjan* hyvää tarkoittavasta kansallisesta päätöksestä. Sieltä löytyivät myös Kiven ja Runebergin runot kansan sieluun. Koskelan Jussia

190 Korhonen 1961; Hentilä 2019, 534–538.

191 Linnan kirjailijatyön ja historiantutkimuksen suhteesta ks. Varpio 2006; Haapala 2001; 2017; Arnkil & Sinivaara (toim.) 2006.

192 Lehtinen & Volanen 2018; Ojajarvi 2018; Nummi ym. (toim.) 2020.

193 Varpio 2006, 54–57.

ei olisi ilman Saarijärven Paavoja. Romaaneissaan, jotka käsittelivät sotia, Linna teki kansasta historian traagisen sankarin, kuten Runeberg, Topelius, Yrjö Koskinen tai Tolstoi olivat aikanaan tehneet. Tässä mielessä Linna edusti varsin perinteistä historiallista epiikkaa.¹⁹⁴

Tuntemattoman sotilaan (1954) menestys selitettiin aikanaan niin, että teos antoi välineen käsitellä ristiriitaista sotakokemusta. Olihan sodasta vasta kymmenen vuotta. Pikaisesti tehdyssä elokuvassa, jonka kaikki näkivät, käytettiin myös dokumenttifilmiä, mikä lisäsi elokuvan (ja romaanin) autenttisuutta. Kirja tarjosi myös mallin sopeutua siihen, että sota hävitettiin: Suomi oli ”hyvä kakkonen”. Kuvitteellisena sotahistoriana *Tuntematon* oli Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoiden* antiteesi, jossa rivimies löysi itsensä Sven Tuuvaa edullisemmässä valossa. Kirjailija sai kuin itsestään luvan puhua oikean kansan äänellä.

Totta vai ei?

Tuntematon sotilas oli aikalaisille totista lähihistoriaa. Vaikka se oli joidenkin mielestä vääristeltyä totuutta, sotilaiden kovia kokemuksia ei voinut valheeksikaan sanoa. Sen sijaan kun vuonna 1959 ilmestyi *Täällä Pohjan tähden alla* -romaanin ensimmäinen osa, sen tyrmäsivät sekä kirjallisuusihmiset ja historiantutkijat – siis parhaat asiantuntijat. He pitivät teosta paitsi vanhanaikaisena myös vääristelevänä ja kaunaisen alemmuudentunteen synnyttämänä.¹⁹⁵ Mutta oliko teos totta? *Helsingin Sanomat* tilasi asiasta selvityksen, joka julkaistiin otsikolla ”Historiallisesta totuudenmukaisuudesta”. Sen oli kirjoittanut Eino Jutikkalan oppilas, lisensiaatti Viljo Rasila, jonka väitöskirja torpparikysymyksestä oli valmistumassa. Kirjoitus oli pitkä lista ”reunahuomautuksia” romaanin historiallisista virheistä. Torpparin poika kirjoitti, että ”teos saattaa olla hyvää ihmiskuvausta, mutta tuon ajan torpparielämän kuvausta se ei ole.” Linna vastasi Rasilalle hieman ilkeästi ja toivotti menestystä väitöskirjatyölle. *Ylioppilaslehteen* päätoimittaja Arvo Salo kuvasi Linnan romaania vähättelevästi ”sosiaalishistoriaksi”. Hänen pyynnöstään Seikko Eskola – myös tuleva historian professori – kirjoitti arvostelun otsikolla ”Historioitsija Väinö Linna”. Hänkin löysi romaanista monia virheitä. Nuoret kirjallisuuskriitikot taas pitivät Linnaa kelvollisena dokumentaristina mutta huonona kirjailijana.¹⁹⁶

194 Ojajärvi 2018.

195 Varpio 2006, 491–509.

196 *Helsingin Sanomat* 17.10.1959; *Ylioppilaslehti* 16.9.1960.

Ruotsissa *Täällä Pohjantähden alla* -teoksesta innostui muiden muassa historian professori Sven-Ulric Palme, jonka isä Olof Palme oli kaatunut Tampereen taistelussa valkoisten puolella. Palmen perheellä oli myös juuria Suomessa (von Born), samoin *Dagens Nyheterin* päätoimittajalla Olof Lagercrantzilla. *Dagens Nyheter* julkaisi Linnan haastattelun otsakkeella ”Väinö Linna Suomen valkoisesta valheesta”. Sen jälkeen *Hufvudstadsbladet* kysyi asiaa suomalaisilta historian professoreilta laajassa artikkelissa ”Kuka on oikeassa vuodesta 1918?” Kaikki historiantutkijat sanoivat Linnan kertovan vain ”punaisen totuuden” eikä uutta totuutta, ei oikeastaan mitään uutta. Professori Pentti Renvall opetti Linnaa kertomalla, että historiantutkijan tulee hahmottaa aina kokonaisuus ja selittää kaikki tapahtumiin vaikuttaneet tekijät, kun taas Linnaa vaivasi hänen mukaansa ”pelottava historiallisen perspektiivin ja tiedon puute”.¹⁹⁷

Renvallin ohella sotahistorioitsija Eirik Hornborg ja valtio-opin professori Sven Lindman korostivat, että punaiset nousivat laillista hallitusvaltaa vastaan. Lindman sanoi myös, että vuoden 1918 kaivelemisesta oli enemmän haittaa kuin hyötyä, varsinkin jos asiaa yritetään edistää puolittouksilla tai vieläkin pienemmällä totuuksilla. Lindmanin mukaan ”historiantutkimuksella on aikaa odottaa – jos asia joskus jotakuta vielä kiinnostaa –”. Dosentti Yrjö Blomstedtin mukaan ”sisällissodan uudelleenarviointi ei tule Tampereelta”. Samoilla linjoilla oli professori L. A. Puntila, joka kertoi, miten nuorempi akateeminen polvi oli jo kirjoittamassa tasapainoista kuvaa vuodesta 1918. Puntila tarkoitti tällä Juhani Paasivirran tutkimusta *Suomi vuonna 1918*, joka oli ilmestynyt kaksi vuotta aikaisemmin ja jonka Puntila itse oli mitätöinyt *Historiallisessa Aikakauskirjassa*. Myöhemmin on selvinnyt, että Linna käytti Paasivirran kirjaa lähteenään ja Paasivirta myös tarkasti Linnan käsikirjoituksen kustantajan pyynnöstä.¹⁹⁸

Vastauksessaan professoreille Linna hieman loivensi väitteitään: ”Minä en puhunut siitä mitä mahdollisia hyviä tarkoituksia meidän historioitsijoillamme on, vaan siitä mitä tapahtui.” Tällä Linna tarkoitti sitä yleiskuvaa Suomen historiasta ja itsenäisyystaistelusta, jota maan sivistyneistö oli kansalle vuosikymmeniä opettanut. Linna kutsui tätä ”viralliseksi ideologiaksi”, joka hänen mukaansa perustui valheelle. Tuo valhe ei ehkä ollut ammattihistorioitsijoiden kynästä, mutta Linna kysyi, missä nämä olivat,

197 *Hufvudstadsbladet* 27. ja 29.11.1960. Sitaatit ovat näistä artikkeleista; laajemmin ks. Haapala 2001.

198 Haapala 2001; Varpio 2006, 428–429

kun sitä kirjoitettiin. Linnan keskeinen argumentti oli, että punaisten tai tavallisen kansan rooli historiassa oli rakennettu valkoisen historian anti-teesiksi. Vapaussodan päämäärätietoinen sankaritarina tarvitsi toimintakentäkseen vastustajan, punaiset maanpetturit. Punaisella puolella ei tässä versiossa ollut lainkaan rationaalisia motiiveja, vaan heidän toimintaansa selitti heidän vajavaisuutensa. Linna halusi ymmärtää punaista puolta sen omista oloista ja motiiveista käsin: ”Tämän tunnustaminen ja ymmärtäminen ei vie keneltäkään mitään. Jos totuus on liian vaikea, ei sitä pidä korvata kahdella valheella.” Linnan mielestä tutkimuksen tuli aidosti yrittää selittää, mistä maaperästä kapina syntyi. Hän itse selitti sitä tuolloin onnettomilla maaoloilla, köyhyydellä ja nälällä mutta myös kansan oikeudettomuudella ja liian pitkään jatkuneella kokemuksella vääryydestä. Linna torjui suositun kiihotusteorian sodan syynä vitsillä: ”– naapurin televisio vaikuttaa kyllä television oston, mutta hämäläinen torppari ja perheenisä ei lähde juoksentelemaan pitkin metsiä kivääri selässä ja ammuskelemaan ihmisiä vain siksi, että naapurilla on sellainen muoti.”¹⁹⁹

Polemiikin lopuksi Linna sanoi, että hänen oli ”pakko esittää historiallinen näkemyksensä” koska ”kansaa ei voi jatkuvasti piilotella itseltään sellaista kohtalon käännettään kuin vuosi 1918 meille oli”. Linna selitti *Pohjantähden* ideaa kuin kuka tahansa historiantutkija. Hän halusi Pentinkulman tapauksen avulla kuvata historian ”olennaisia syitä”, tapahtumien ”todellisia” syy-yhteyksiä ja ihmisten ”oikeita motiiveja”. Pohjantähden ensimmäisen osan teema oli ”torpparikysymys, joka toimii sosiaalipsykologisena johdantona toisen osan pääasialliseen sisältöön, kansalaissotaan. Kolmas osa kuvaa tämän aiheuttamaa yhteiskuntarakenteen monipuolistumista, uusien elämänmuotojen muodostumista ja niiden vaikutusta ihmisten asenteisiin ja suhtautumistapoihin – –”²⁰⁰ Linna todellakin piti torpparikysymystä avaimena siihen mitä kirjoitti. Näkemys tuntuu nyt kapealta, mutta se oli yleinen käsitys 1900-luvun alussa sekä väestön että tutkijoiden piirissä. Esimerkiksi Väinö Voionmaan mukaan sisällissota oli ”maattomien kansannousu”²⁰¹.

Toisen tasavallan Topelius

Linna otti Topeliuksen ja Tolstoin tapaan oikeuden yhdistää historia ja fiktio: ”Mitä tähän uuteen romaaniini tulee, niin sanoisinkin, ettei se ole

199 Linnan kommentit keskusteluun on julkaistu myös teoksessa Linna 2000, 114–138.

200 Linna 2000, 107–113.

201 Voionmaa 1935, 63–64

pelkästään historiaa, vaan elämänkatsomus historiaan projisoituna.” Hän otti romaaneillaan kantaa hallitsevaan paradigmaan, joka oli hänen mielestään ideologiaa. Tällä Linna ei tarkoittanut oman aikansa tutkijoita vaan niitä, jotka olivat kansakunnan historiakuvan hänelle ja muille kirjoittaneet. Siinä työssä sivistyneistö oli pettänyt kansan, luonut idealistisen kansakuvan, jonka muottiin oikeat ihmiset eivät mahtuneet, ja joita ei edes tunnettu: ”Paavo oli niin helppo rakastaa ulkoa käsin, ja hänen kauttaan oli niin helppoa tuntea yhteyttä kansan kohtaloon; mutta Paavon taakka on sisältäpäin koettuna suunnattoman raskas.” Linna hahmotti pitkän kehityslinjan sivistyneistön harhasta, joka päättyi kansalaissodan tragediaan: ”Pyhä kuva Suomen kansasta oli särkynyt, ja se synnytti niin suuren vihan, ettei ajateltukaan kuvan muuttamista, vaan yritettiin selvitä asiasta ampumalla malli.” Näin kovaa tekstiä Linna lateli Runebergin päivän puheessaan Åbo Akademiassa vuonna 1964.²⁰²

Linna selitti itse, että hänen kirjojensa suosio oli kansan henkisessä vapauttamisessa historian pakkopaidasta. Samaa sanoi myöhemmin professori Antti Eskola, torpparin poika samaisesta Urjalasta: ”Teos tuo joka sivullaan esiin sellaisia ihmisten sanontoja, lähestymistapoja ja ilmaisumuotoja, kanssakäymisen ja yhteisymmärryksen perusteita, jotka minulle olivat alunperin olleet oikeita ja ymmärrettäviä, mutta jotka koulu ja sen kautta välittynyt kulttuuri olivat muuttaneet alempiarvoisuuden, sivistymättömyyden ja alkeellisuuden merkeiksi.”²⁰³ Topeliuksen hyvän tahtoista mutta tyhmää Mattia vasten Linna asetti uudenlaisen, modernin, ihmisen: ”Minun kirjoissani suomalainen ihminen edustaa sitä aktiivista ja dynaamista liikettä, joka on historiallisen tapahtumisen pontimena.” Samalla asialla olivat ne lukuisat yhteiskuntatieteilijät, jotka nousivat julkisuuteen myös 1960-luvulla ja halusivat edistää dynaamista yhteiskuntaa. Vaikka Linna kirjoitti menneen maailman maalaisista, hän asettui tukemaan yhteiskunnan uutta valtavirtaa, modernisaatiota, eikä haikaillut vanhojen aikojen perään.²⁰⁴

Linna julistettiin lopullisesti kansalliskirjailijaksi ja historian näkijäksi hänen täyttäessään 60 vuotta. Juhlakirjan *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija* lyhyen avauspuheen oli kirjoittanut presidentti Urho Kekkonen, joka kiitti, miten Linna ”terveellisellä tavalla tuuletti sotien jälkeisen ajan pysähtynyttä ja ummehtunutta kulttuuri-ilmapiiriä”. Linna itse sanoi sa-

202 Linna 2000, 238–251. Puhetta ei tuolloin julkaistu.

203 Eskola 1980, 199–200.

204 Alapuro 2020; Varpio 2020.

massa teoksessa jättävänsä historiankirjoituksen ”ammattimiehille”. Juhla-kirjaan pääsi kirjoittamaan kaksi historiantutkijaa, Jaakko Paavolainen ja Matti Klinge. Edellinen antoi Linnalle tunnustuksen punaisen ja valkoisen terrorin elävästä ja tasapainoisesta kuvauksesta. Klinge kysyi kirjoituksessaan, onko Pohjantähti ”Suomen kansallisromaani”, ja vastasi tähän pohdinnassaan myöntävästi. Perusteluna hän esitti symboliset kriteerit, joista tärkein oli kansan yhdistäminen: ”itse nimen *Täällä Pohjantähden alla* voisi ajatella sisältävän tämmöisen integratiivisen, kansallista yhtenäisyyttä symbolisoivan ajatuksen”. Linnan ansioksi hän luki senkin, että ammattihistorioitsijat ”ovat astuneet Pohjantähti-trilogian avaamaa leveää polkua”.²⁰⁵

Linna sai julkisuudessa roolin historiantutkimuksen uudistajana. Sitä hän ei ollut, vaikka vaikuttikin historiakeskusteluun ja varsinkin elokuvien kautta kansalaisten mielikuviin Suomen historiasta. Juuri 1960-luvulla ilmestyi paljon uutta akateemista tutkimusta torpparikysymyksestä, työväenliikkeestä ja vuosista 1917 ja 1918.²⁰⁶ Niissä päädyttiin monelta osin samantapaisiin päätelmiin kuin Linnan teoksissa – tai ainakin erilaisiin tuloksiin kuin aikaisemmassa tutkimuksessa. Syy tähän ei kuitenkaan ollut Linnan esimerkki tai rohkaisu vaan se, että myös tutkijat miettivät asioita uudelleen. Linnan pilkkaama ummehtunut nationalismi oli häviämässä muutoinkin, mutta oli sen verran voimissaan, että se oli ollut hänelle hyvä maalitaulu – aivan kuten se oli 1960-luvun kulttuuriradikalismillekin. Linnan romaanit vaikuttivat välillisesti muun muassa siihen, että vuoden 1966 vasemmistoenemmistöinen hallitus päätti rahoittaa laajan tutkimushankkeen *Punaisen Suomen historia*.²⁰⁷ Hankkeen johtajaksi tuli Linnan aikaisempi kriitikko, professori L. A. Puntila. Teossarja kuvaa vuosia 1917 ja 1918 perusteellisesti asiakirjapohjalta ja esittää punaiset juuri sellaisina rationaalisina ihmisinä kuin Linna oli aiemmin vaatinut. 1980-luvun lopulla kokoomusjohtoinen hallitus rahoitti vastaavanlaisen tutkimushankkeen, joka kuvasi myös valkoisen puolen maailman.²⁰⁸ Siitä ei tullut ”valkoisen Suomen historiaa” vaan aikaisempia tutkimuksia laveampi mutta myös kyynisempi kuvaus poliittisista epäonnistumisista, väkivallasta ja ulkomaiden vaikutuksesta Suomen itsenäistymiseen. Vielä 2000-luvun alussa valtiovalta rahoitti laajan selvityksen sisällissodassa ja ensimmäi-

205 Varpio (toim.) 1980; Klinge 1980, 242–243.

206 Erityisesti Hannu Soikkasen, Viljo Rasilan, Tuomo Polvisen ja Jaakko Paavolaisen tutkimukset; ks. Tikka 2018.

207 Hentilä 2019, 557–558.

208 *Itsenäistymisen vuodet I–III* (Valtionarkisto 1992). Vuonna 1993 ilmestyi ruotsinkielinen laitos *Finland 1917–1920*, 1–3. Sarjan päätoimittaja oli Ohto Manninen.

Historiaa kirjoitetaan. Vänrikki Stool kertoo kokemuksiaan ylioppilaille. Robert Ekmanin luonnos Runebergin runoelmaan. Lopullinen maalaus (1853) oli huomattavasti tyylikkäämpi – aivan kuten kertomus on todellisuutta selvempi. *Kansalliskallio, Vänrikki Stool ja ylioppilas, Robert Ekmanin luonnos.*

sessä maailmansodassa kuolleista.²⁰⁹ Vuosi 2018 oli valtiovallan julistama ”muistovuosi”, jossa vuosi 1918 nähtiin traagisuudestaan huolimatta nyt uuden tasa-arvoisemman yhteiskunnan alkuna.²¹⁰ Myös kansainvälinen

209 www.narc.fi/sotasurmat . Hanke tuotti välillisesti myös lukuisia uusia tutkimuksia aiheesta.

210 <https://muistovuosi.fi/>.

kiinnostus Suomen sisällissotaan heräsi 2000-luvulla nimenomaan siksi, että sotaa seurasi yhteiskuntarauha.²¹¹

Kansallisen historian loppu?

1900-luvun loppua kohden nationalistinen ja deterministinen historia-kuva menettivät paljon kaikupohjaansa. Historiakuva muuttui, koska yhteiskunta muuttui. Maa modernisoitui, yhdenmukaistui, vaurastui, tuli sallivammaksi, liikkuvammaksi, avoimemmaksi ja huomattavan tasa-arvoiseksi verrattuna Linnan ja hänen ikätovereidensa nuoruuteen, jota leimasivat luokkajako, traagiset sodat ja kansalaisilta vaadittu uhrimieli. Kansakokonaisuuteen lisättiin nyt nekin, jotka olivat siitä aikaisemmin puuttuneet. Suomen historiasta alettiin käyttää useasti nimitystä ”suomalaisten historia”. Se oli monenlaisten kansalaisten ja sittemmin yhteisen hyvinvointiyhteiskunnan historiaa.²¹² Myös ”Suomen synty” kirjoitettiin uudelleen ja sijoitettiin osaksi eurooppalaisen nationalismin ja kansalaisyhteiskunnan syntyä.²¹³ Ikuinen Venäjän-kysymys nähtiin laajempänä suurvaltapolitiittisena kysymyksenä eikä enää ”vanhan vainoojan” ilmestymisenä yhä uudelleen. Uusi sotahistoria purki kansallisen historian kokemuksellista taakkaa ja oikeutusta.²¹⁴

Kansallisen historian dekonstruktio eli purkautuminen osui poliittiseen taitteeseen: Neuvostoliiton hajoamiseen, Euroopan yhdentymiseen ja globalisaatioon 1990-luvulla. Suomen historia alettiin nähdä aikaisempaa kirikkaammin transnationaalisten yhteyksien historiana: ”suomalainen” yhteiskunta oli syntynyt ja kehittynyt osana Ruotsin kuningaskuntaa ja Venäjän keisarikuntaa, osana Eurooppaa ja maailmaa – ja kaikki olisi voinut mennä aivan toisinkin. Uusi tutkimus katkaisi myös perinteisen napanuoran perimän, kielen, kansan ja yhteiskuntamallin väliltä. Suomalaisilla ei ole ”suomalaisia” juuria, alkukodista puhumattakaan, vaan ihmiset ovat liikkuneet, vaihtaneet kieltä ja keksineet identiteettejä. Suomalaisuus on edelleen suomalaisten identiteetti mutta ei juuri muuta. Se on muuttuva omakuva, jolla on pitkä kerrottu historia, mutta jota ei voi enää uskottavasti hahmottaa historian tarkoituksena.

211 Ks. esim. Gerwarth & Horne (toim.) 2012; Tepora & Roselius 2014; Kissane (toim.) 2015.

212 Haapala & Markkola 2017; Kettunen 2007.

213 Alapuro ym. (toim.) 1987; Klinge 2009; Engman 2009.

214 Kinnunen & Kivimäki (toim.) 2012; Tepora 2012.

Itsenäisyyden juhluvuonna 2017 kaunokirjallisuuden Finlandia-palkinnon sai Juha Hurmeen romaani *Niemi*²¹⁵, joka on fiktiivinen kommentaari Suomen historiasta. Siinä Niemen asukkaat, niemiset, elävät eräällä tulla niemellä tietämättä olevansa suomalaisia, vaikka jotakin siihen suuntaan näyttävät hapuilevan. Vuoden 2017 parhaana historiateoksena palkittiin tutkimus, joka pohti vaihtoehtoista historiaa, jossa Suomi on ”avoin tapaus”:²¹⁶ Tämä kirja kertoo saman tarinan kuin edellisekin: historia on totta, mutta meille se on *kertomus* siitä, mitä tapahtui. Se ei kuitenkaan ole ainut kertomus, sillä vain yksiarvoinen yhteiskunta tuottaa yksiaänisen menneisyyden.

Kirjallisuus

- Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka (1996) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartija. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka (toim.) (1999) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. Helsinki: WSOY.
- Alapuro, Risto & Liikane, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik (toim.) (1987). *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Alapuro, Risto (2020) Kaksi sovinnontekoa: Väinö Linna ja Erik Allardt. Teoksessa Jyrki Nummi, Maria Laakso & Toni Lahtinen & Pertti Haapala (toim.) *Väinö Linna. Tunnettu ja tuntematon*. Helsinki: WSOY, 287–300.
- Andersson, Håkan (2002) Kolonister eller konstitutionens väktare? Kring det svenska och svenskarnas ankomst till Finland i den autonoma tidens historieböcker. Teoksessa Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (toim.) *När kom svenskarna till Finland?* Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Anthoni, Eric (1923) *Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808–1832*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XVIII. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Anthoni, Eric (1930) Finlands historia under 1500- och 1600-talen. *Historisk Tidskrift för Finland* 1930, 174–181.
- Arnkil, Antti & Sinivaara, Olli (toim.) (2006) *Kirjoituksia Väinö Linnasta*. Helsinki: Teos.
- Aromäki, Pauli (1991), M. G. Schybergsonin Suomen historian kertomusrakenne. Teoksessa Maija Ahtee & Veikko Meisalo (toim.) *Ainedidaktiikka ja kansainvälisyys*. Tutkimuksia 97. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, 17–23.
- Aronsson, Peter & Fulsås, Narve & Haapala, Pertti & Jensen, Bernard Eric (2008) Nordic National Histories. Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The contested nation. Ethnicity, class, religion and gender in national histories*. New York: Palgrave Macmillan, 256–282.
- Auer, Väinö & Jutikkala, Eino (1941) *Finnlands Lebensraum. Das geographische und geschichtliche Finnland*. Berliini: Alfred Metzner Verlag.
- Baár, Monika (2010) *Historians and nationalism. East-central Europe in the nineteenth century*. Oxford: Oxford University Press.
- Baker, Keith Michael & Dan Edelstein (toim.) (2015) *Scripting revolution: A historical approach to the comparative study of revolutions*. Stanford: Stanford University Press.

215 Hurme 2017, 440. Kirjan henkilöhakemistossa on noin 500 nimeä, joista suomenkielisiä 51, ja kaikkiaan Suomessa joskus asuneita ihmisiä alle kolmasosa.

216 Villstrand & Karonen (toim.) 2017.

- Berger, Stefan (with Christoph Conrad) (2015) *The past as history. National identity and historical consciousness in modern Europe*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.
- Blomstedt, Kaarlo (1935) Nyare historieforskning i Finland (1929–33). *Historisk tidskrift*: 1935, 1–44.
- Bonsdorff, Carl von (1918) *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Branch, Michael (1973) *A. J. Sjögren – Studies of the North*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Castrén, Gunnar (1902) *Frans Michael Franzén i Finland*. Helsinki: Aktiebolaget handelstryckeriet.
- Dalin, Olof (1750) *Svea rikes historia II*. Tukholma: Lars Salvius.
- Dalin, Olof v. (1761–1762) *Svea rikes historia III:2*. Tukholma: Lars Salvius.
- Danielson-Kalmari, J. R. (1919) Kuinka on Suomen historiaa kirjoitettava? Puolen vuosisadan takaista väittelyä. Teoksessa *Uuden Suomettaren muistojulkaisu*. Helsinki: Kirjavälitys, 63–91.
- Danielson-Kalmari, J. R. (1898) *Suomen uudemmasta historiasta I*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Donner, G. A. (1930) Finlands medeltid skildrad för vårt fol. *Finsk Tidskrift* 1930, 169–183.
- Ek, Sverker (1916) *Franzéns Åbodiktning. Ett bidrag till Finlands svenska litteraturhistoria*. Tukholma: Svanbäck & Komp. Förlag.
- Engman, Max (1990) Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historian tutkimuksesta Suomessa. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. Helsinki: WSOY, 39–63.
- Engman, Max (2009) *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. Helsinki: WSOY.
- Engman, Max (2016) *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Eskola, Anton (2003) *Suomen sodat ja rauhat*. Helsinki: Ajatus.
- Eskola, Antti (1980) Persoonallisuus ja yhteiskunnallinen muutos Väinö Linnan Pohjantähti-trilogiassa. Teoksessa Yrjö Varpio (toim.) *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*. Helsinki: WSOY, 199–210.
- Estlander, Bernhard (1919–1923) *Elva årtionden ur Finlands historia 1–3*: 1. 1808–1878, 2. 1878–1898; 3. 1898–1908. Helsinki: Söderström.
- Fewster, Derek (2006) *Visions of past glory. Nationalism and the construction of early Finnish history*. Studia Fennica Historica 11: Helsinki: Helsinki University.
- Frängsmyr, Carl (2000) *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Tukholma: Natur och kultur.
- Fryxell, Anders (1830) *Berättelser ur svenska historien. Fjerde delen. Innehållande Lutherska tiden. Andra afdelningen. Johan III och Sigismund. Till Ungdomens tjenst utgifven*. Tukholma: L. J. Hjerta & Joh. Beckman, 1830.
- Gerwarth, Robert & Horne, John (2013) *War in peace. Paramilitary violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford University Press.
- Grimberg, Carl (1925) *Svenska folkets underbara öden 5. Karl XII:s tid från 1710 samt den äldre frihetstiden*. Tukholma: Norstedt & söner.
- Grönblad, Edvard (1843, 1846) *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och i början af 17de århundradet*. I *Flocken* (1–3 häften). Helsinki: J. Simelii Arfvingar.
- Grönblad, Edvard (1856) *Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16de och i början af 17de århundradet*. II *Flocken*. Helsinki: J. Simelii Arfvingar.
- Haapala, Pertti (2001) Väinö Linnan historiasota. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2001, 25–34.
- Haapala, Pertti (2007) Kulturgeschichte i den finländska historieskrivningen. Teoksessa Harald Gustafsson (toim.) *Den dubbla blicken: Historia i de nordiska samhällena*. Lund: Sekel, 51–61.
- Haapala, Pertti (2009) Talous- ja sosiaalhistorian tutkimus Suomessa. Teoksessa Sini Kangas, Marjatta Hietala & Heikki Ylikangas (toim.) *Historia eilen ja tänään*. Helsinki: Suomen tiedeseura, 70–82.
- Haapala, Pertti (2017) Writing our history. The history of the 'Finnish people' (as written) by Zacharias Topelius and Väinö Linna. Teoksessa Pertti Haapala & Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making Nordic historiography. Connections, tensions and methodology, 1850–1970*. New York: Berghahn Books, 25–54.

- Haapala, Pertti & Markkola, Pirjo (2017) Se toinen (ja toisten) historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2017, 403–416.
- Haatanen, Pekka (1992) Sosiaalhistoria. Teoksessa Risto Alapuro & Matti Alestalo & Elina Haavio-Mannila (toim.) *Suomalaisen sosiologian juuret*. Helsinki: WSOY, 149–199.
- Hatavara, Mari (2007) *Historia ja poetiikka Fredrika Runebergin ja Zacharias Topeliuksen historiallisissa romaaneissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hentilä, Seppo (2019) Historiantutkijat sotien jälkeisessä yhteiskunnassa. Teoksessa Petri Karonen (toim.) *Tiede ja yhteiskunta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 523–584.
- Herlin, Ilkka (1996) Linjoilla ja linjojen takana. Historioitsijat sodassa. Teoksessa Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (toim.) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 84–119.
- Holmberg (Harva), Uno (1917) *Gudstrons uppkomst: med särskild hänsyn till de finsk-ugriska folkens religiösa föreställningar*. Uppsala: Lindblad.
- Hroch, Miroslav (1999) Historical Belles-Lettres as a vehicle of the image of national history. Teoksessa Michael Branch (toim.) *National history and identity: Approaches to writing national history in the North-East Baltic region, nineteenth and twentieth centuries*. Helsinki: Finnish Literature Society, 97–108.
- Hroch, Miroslav (2015) *European nations. Explaining their formation*. Lontoo: Verso.
- Huldén, Lena (1998) Edvard Grönblad som urkundsgivare. Teoksessa Raimo Pohjola (päätoim.) *Musarum minister. Studia in honorem Kari Tarkiainen*. Tampere: Arkistolaitos, 131–139.
- Hurme, Juha (2017) *Niemi*. Helsinki: Teos.
- Hägman, Kai (2001) *Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939*. Helsinki: WSOY.
- Hylland Eriksen, Thomas (1996) *Historia, myt och identitet*. Tukholma: Bonnier Alba.
- Jaakkola, Jalmari (1940) *Suomen historian ääriiviivat*. Helsinki: WSOY.
- Jaakkola, Jalmari (1950) Suomen historian käsikirja. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1950, 215–221.
- Jalava, Marja (2006) *J. V. Snellman. Mies ja suurmies*. Helsinki: Tammi.
- Jalava, Marja (2017) National, international or transnational? Works and networks of the early Nordic historians of society. Teoksessa Pertti Haapala & Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making Nordic historiography. Connections, tension, methodology, 1850–1970*. New York: Berghahn Books, 186–206.
- Jalava, Marja (2019) Kansallisen menneisyyden todistaminen. Teoksessa Petri Karonen (toim.) *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 161–215.
- Jalava, Marja & Kinnunen, Tiina & Sulkunen, Irma (toim.) (2013) *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Juslenius, Daniel (1700/1988) *Vanha ja uusi Turku*. Suom. Tuomo Pekkanen ja Virpi Seppälä-Pekkanen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jussila, Osmo (2007) *Suomen historian suuret myytit*. Helsinki: WSOY.
- Juva, Einar (1927–1938) *Suomen kansan aikakirjat I–X*. Helsinki: Otava.
- Juva, Einar, W. (1966) *Suomen kansan historia I*. Helsinki: Otava.
- Juva, Mikko (1998) *Aika etsiä ja aika löytää. Sukuni vaiheita sadan vuoden ajalta*. Helsinki: Otava.
- Kaarninen, Mervi (2017) Loneliness. Being a Woman in the Nordic Community of Historians. Teoksessa Pertti Haapala & Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making Nordic Historiography. Connections, Tensions and Methodology, 1850–1970*. New York: Berghahn Books, 256–285.
- Kaljundi, Linda & Laanes, Enekes & Pikkanen, Ilona (toim.) (2015) *Novels, Histories, Novel Nations. Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*. Helsinki: Finnish Literary Society.
- Kannisto, Päivi (1997) *Suolatut säkeet: Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri & Riihinen, Antti (2014) Oma Maa -kirjasarja ja instituutioiden historia. Teoksessa Petri Karonen & Antti Riihinen (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen*

- historiakuva Oma Maa-kirjasarjassa 1900–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–30.
- Karonen, Petri & Villstrand, Nils Erik (2014) Sotilaskansan tuskainen taival. Teoksessa Petri Karonen & Antti Riihä (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa-kirjasarjassa 1900–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 146–178.
- Katajala, Kimmo (2017) Kansalliset käsitteet valinkauhassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2017, 435–444.
- Kerkkonen, Martti (1988) *Suomen arkistolaitos Haminan rauhasta maan itsenäistymiseen*. Helsinki: Valtionarkisto.
- Kettunen, Pauli (2007) Pohjoismainen hyvinvointivaltio yhteiskunnan käsittämisen historiana. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Historiallinen käänne*. Helsinki: Gaudeamus, 217–256.
- Kettunen, Pauli (2008) *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- Kettunen, Pauli (2019) Historian kansallista tehtävää jatketaan, laajennetaan ja tutkitaan. Teoksessa Petri Karonen (toim.) *Tiede ja yhteiskunta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 216–304.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) (2012) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Leiden & Boston: Brill.
- Klinge, Matti (1975) *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. Porvoo: WSOY.
- Klinge, Matti (1980) Onko Täällä Pohjantähden alla Suomen kansallisromaanin? Teoksessa Yrjö Varpio (toim.) *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*. Helsinki: WSOY, 234–243.
- Klinge, Matti (1983) *Runebergs två fosterland*. Helsinki: Söderström.
- Klinge, Matti (1989) *Mikä mies Porthan oli?* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Klinge, Matti (2009) *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti (2010) *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiakulttuuri keisariaikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kissane, Bill (toim.) (2015) *After Civil War. Division, reconstruction, and reconciliation in contemporary Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kokko, Heikki (2016) *Kuviteltu minuus: Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Tampere: Tampere University Press.
- Korhonen, Arvi (toim.) (1949) *Suomen historian käsikirja I–II*. Porvoo: WSOY.
- Korhonen, Arvi (1961) *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi*. Porvoo: WSOY.
- Koskimies, Rafael (1974) *Y. S. Yrjö-Koskisen elämä II. Nuijamieliseksi luotu*. Helsinki: Historian Ystävien Liitto.
- Koskinen, Yrjö (1857, 1859) *Nuijasota, sen syyt ja tapaukset*. I–II. Turku: Frenckell.
- Koskinen, Yrjö (1869) *Kuukauskirje. Kirjallinen Kuukauslehti* 2/1869.
- Koskinen, Yrjö (1871) *Oppikouluista. Kirjallinen Kuukauslehti* 3/1871.
- Koskinen, Yrjö (1876) *Onko Suomen kansalla historiaa?* Historiallinen Arkisto V. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1–9. Julkaistu alun perin: *Kirjallinen Kuukauslehti* 11/1875.
- Koskinen, Yrjö (1877) *Nuijasota, sen syyt ja tapaukset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino.
- Koskinen, Yrjö (1881) *Puhe Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50-vuotisessa juhlah kokouksessa. Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia IV* (1930). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 423–426.
- Koskinen, Yrjö (1933) *Suomen kansan historia*. 3. painos. Historian Ystävien Liiton julkaisuja. Helsinki: Otava. Alkuteos: *Oppikirja Suomen kansan historiassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (1869–1873).
- Koskinen, Yrjö (1879/1960) *Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa*. Luentojakso. 3. painos. Helsinki: Otava.
- Krohn, Kaarle (1918) *Kalevalan kysymyksiä 1–2*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Lagerbring, Sven (1773) *Swea Rikes Historia I från de äldsta tider Til de närwarande II*. Tukholma: Carl Stolpe.

- Lagus, W. G. (1843) Critisk undersökning om riks-marsken Clas Flemings dödsdag. Uppläst på Finska Vetenskaps-Societeten Årshögtid den 29 April 1842. *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* 1843, 285–297.
- Lappalainen, Mirkka (2006) *Maailman painavin raha. Kirjoituksia 1600-luvun pohjolasta* Helsinki: WSOY.
- Lappalainen, Mirkka (2014) *Pohjolan leijona. Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632*. Helsinki: Siltala.
- Lechner, Doris (2017) *Histories for the many. The Victorian family magazine and popular representations of the past, the leisure hour 1852–1870*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Leerssen, Joep (2008) Nation and Ethnicity. Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan, 75–103.
- Lehtinen, Erkki (1968) *Suomen varhais historian ja ristiretkikauden kuvasta uskonpuhdistus- ja suurvalta-aikana*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lehtinen, Lasse & Volanen, Risto (2018) *Miten vallankumous levisi Suomeen*. Helsinki: Otava.
- Lennqvist, Eric (1890) *Historisk afhandling om Åbo slott hvaruti Dess belägenhet, byggnad, ålder tillfälligheter, belägringar, Residenter, Konungabesök, med andra dertill hörande omständigheter enfaldigt beskrifvas*. Bidrag till kändedomen af vårt land V. Jyväskylä: K. G. Leinberg.
- Liikanen, Ilkka (1995) *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Linna, Väinö (2000) *Kootut teokset VI: Esseitä*. Helsinki: WSOY.
- Lorenz, Chris (2008) Representations of identity: Ethnicity, race, class, gender and religion. An introduction to conceptual history. Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan, 24–59.
- Manninen, Merja & Setälä, Päivi (toim.) (1990) *The Lady with the Bow. The Story of Finnish Women*. Helsinki: Otava.
- Markkola, Pirjo (2003) Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2003, 53–63.
- Messenius, Johannes (1700–1705) *Scandia Illustrata seu chronologia de rebus Scandiae, Sueciae, Daniae, Norvegiae, atque una Islandiae, Gronlandiaeque, tam Ecclesiasticis quam Politicis, a mundi Cataclysmo, usque annum Christi MDCXII gestis*. Tukholma: typis Olavi Enæi (Tomus VIII).
- Miettunen, Katja-Maria (2016) Yrjö Koskisen ja Magnus Gottfrid Schybergsonin historiateokset ja kielikiistan pitkä varjo. Teoksessa Irma Sulkunen & Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historian kirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 361–396.
- Miller, David (1995) *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.
- Mustelin, Olof (1957) *Studier i finländsk historie forskning 1809–1865*. Helsinki & Kööpenhamina: Svenska Litteratursällskapet i Finland & Ejnar Munksgaard.
- Mylly, Juhani (2002) *Kansallinen projekti. Historian kirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Turku: Aurora kustannus.
- Neovius, Ernst (1903) Suomen historia 19. vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla ja sitä käsittelevä kirjallisuus. Muutamia mietteitä. *Historiallinen Aikakauskirja* 1–3/1903, 29–54.
- Nummi, Jyrki & Laakso, Maria & Lahtinen, Toni & Haapala, Pertti (toim.) *Väinö Linna. Tunnettu ja tuntematon*. Helsinki: WSOY.
- Ojajärvi, Jussi (2018) Alussa oli ristiriidat – Väinö Linna sisällissodan käsitteijänä. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2018, 197–204.
- Olsson, Harald (1944) *Johannes Messenius: Scandia Illustrata. Studier i verkets tillkomsthistoria och medeltidspartiets källförhållanden*. Lund: Gleerupska Univ.-Bokhandeln.
- Paasivirta, Juhani (1957) *Suomi vuonna 1918*. Porvoo: WSOY.
- Palmén, E. G. (1911) Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Teoksessa *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille, VI*. Helsinki: WSOY, 598–616.
- Palmgren, Raul (1976) *Suuri linja. Arwidssonista vallankumouksellisiin sosialisteihin*. 2. painos. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Paul, Herman (2011) *Hayden White. The Historical Imagination*. Cambridge: Polity.
- Pikkanen, Ilona (2016) Rahvaan metelinen mielentila ja Yrjö Koskisen Nuijasota (1857, 1859) osana kansallista kulttuurista muistia. Teoksessa Irma Sulkunen & Marjaana Niemi & Sari Katajala-

- Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historiantkirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 333–360.
- Porthan, Henrik Gabriel (1795) Anmärkningar rörande Finska Folkets läge och tilstånd vid den tiden när det först lades under Svenska Kronans vissa och varaktiga välde”. Teoksessa *Kongl. Vitterhets, Historie och Antiquitets Academiens Handlingar* VI. Tukholma, 1–35.
- Rentola, Kimmo (2009) Poliittisen historian tutkimuksen linjoja sadan vuoden ajalta. Teoksessa Sini Kangas, Marjatta Hietala ja Heikki Ylikangas (toim.) *Historia eilen ja tänään*. Helsinki: Suomen tiedeseura, 759–769.
- Renvall, Pentti (1935) Jaakko Ilkka: Katkeroitunut pienviljelijä vai pohjalainen suurtalonpoika. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1935, 177–198.
- Renvall, Pentti (toim) (1956) *Suomalaisen kansanvallan kehitys*. Porvoo: WSOY.
- Rühs, Friedrich (1811–1813) *Finland och Dess Invånare. Af Fried. Rühs*. Ifrån Tyskan af R–d. Första delen. Tukholma: Olof Grahn. Alkuteos: Finnland und seine Bewohner. Leipzig: Georg Göschen, 1809.
- Rühs, Friedrich (1825) *Svea Rikes Historia från de äldsta tider till Konung Carl XII:s död*. Tredje delen, öfversatt af A. M. Strinnholm. Tukholma: Zacharias Hægström.
- Sarsila, Juhani (2004) (toim.) *Daniel Juslenius. Suomen onnettomuus. De miserii Femorum*. Tampere: 23° 45 (niin & näin -kirjat), Eurooppalaisen filosofian seura.
- Schybergson, C. M. (1956) *Magnus Gottfrid Schybergson*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Schybergson, M. G. (1887–1889) *Finlands Historia. Förra delen, Senare Delen*. Helsinki: G. W. Edlund.
- Schybergson, M. G. (1903) *Finlands Historia. Senare Delen*. 2. tarkistettu painos. Helsinki: G. W. Edlund.
- Schybergson, M. G. (1916) *Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Schybergson, M. G. (1911) *Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning II*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Setälä, E. N. (1916) *Suomensukuisten kansojen esihistoria. Maailmanhistoria II*. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö, 476–516.
- Sirelius, U. T. (1924) *Die Herkunft der Finnen. Die finnisch-ugrischen Völker*. Helsinki: Statsrat.
- Smith, Anthony D. (1999) *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sulkunen, Irma & Kinnunen, Tiina (2019) Suomen historiallinen seura historioitsijayhteisönä: jäsenistö ja toimintakulttuuri. Teoksessa Petri Karonen (toim.) *Tiede ja yhteiskunta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 45–151.
- Söderberg, Verner (1902) *Historieskrifvaren Arnold Johan Messenius*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Sommarström, Hugo (1935) Arkivalisk exkurs. Teoksessa: *Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Carl. I. Klas Flemings tid*. Tukholma: Björck and Börjesson's Bokförlag, 376–384.
- Suolahti, Gunnar (1933) *Nuori Yrjö Koskinen*. Helsinki: WSOY.
- Tallgren, A. M. (1927) Kansantajuinen kokonaisuus Suomen historiasta. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1927, 282–285.
- Tarkiainen, Kari (2005) Mennander, Carl Fredrik (1712–1786), Turun piispa, Upsalan arkkipiispa, fysiikan ja teologian professori, valtiopäiväedustaja. Teoksessa *Suomen Kansallisbiografia* 6. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 649–651.
- Tarkiainen, Kari (2008) *Sveriges Österland från medeltiden till Gustav Vasa*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland Bokförlaget Atlantis.
- Tarkiainen, Kari (2017) *Moskoviten: Sverige och Ryssland 1478–1721*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Tarkka, Pekka (1980) *Otavan historia. Toinen osa 1918–1940*. Helsinki: Otava.
- Tervonen, Jukka (1991) J. R. Danielson-Kalmari. *Historiantutkija ja opettaja*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Tepora, Tuomas (2012) *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhuri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.

- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (toim.) (2014) *The Finnish Civil War 1918: History, memory, legacy*. Leiden & Boston: Brill.
- Tervonen, Miika (2014) Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta. Teoksessa Pirjo Markkola & Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 137–162.
- Tikka, Marko (2018) Hitaasti koottu palapeli – Suomen sisällissota historiankirjoituksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2018, 118–125.
- Tolstoi, Leo (1975) *Sota ja rauha IV*. Suom. Esa Adrian (alkup. 1865–1869) Helsinki: Otava.
- Tommila, Päiviö (1989) *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. Helsinki: WSOY.
- Tommila, Päiviö (1997) Juva, Einar Wilhelm. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Topelius, Z., (1899/1985), *Maamme kirja*. Helsinki: WSOY.
- Torbacke, Jarl (1993) *Carl Grimberg – ett underbart öde?* Göteborg: Nordstedts.
- Torbacke, Jarl (2009), Carl Grimberg. ”Ödenas författare”. Teoksessa Ragnar Björk & Alf W. Johansson (toim.) *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*. Tukholma: Nordstedts, 373–379.
- Torstendahl, Rolf (2009) Anders Fryxell 1795–1881. Teoksessa Ragnar Björk & Alf W. Johansson (toim.) *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*. Tukholma: Nordstedts, 192–200.
- Vares, Vesa (2018) *Viileää veljeyttä. Suomi ja Saksa 1918–1939*. Helsinki: Otava.
- Varpio, Yrjö (2006) *Väinö Linnan elämä*. Helsinki: WSOY.
- Varpio, Yrjö (2020) Keskusteleva yhteiskunta. Väinö Linnan pääteokset sodanjälkeisen murroksen heijastajana. Teoksessa Jyrki Nummi & Maria Laakso & Toni Lahtinen & Pertti Haapala (toim.) *Väinö Linna. Tunnettu ja tuntematon*. Helsinki: WSOY, 301–316.
- Viikari, Matti (1984) Die Tradition der finnischen Geschichtsschreibung und Karl Lamprecht. *Storia della storiografia* 6/1984, 33–43.
- Villstrand, Nils Erik (2012) *Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri (toim.) (2017) *Kulkemattomat polut. Mahdollinen Suomen historia*. Helsinki: Gaudeamus. (Ruotsiksi: Öppet fall. Finlands historia som möjligheter och alternativ 1417–2017. Helsingfors: SLS, 2017).
- Virrankoski, Pentti (1991). Tannerin seminaari. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1991, 99–108.
- Voionmaa, Väinö (1935) *Tampereen uusin historia. Tampereen historia IV*. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Werwing, Jonas (1746–47) *Konung Sigismunds och konung Carl IX:s historier, Uti hvilka beskrifves Sveriges Rikes då varade tilstånd, samt des med Dannemark, Pälän och Rysland förda krig*. Tukholma: Anders Anton von Stiernman.
- Wilson, William A. (1976) *Folklore and nationalism in modern Finland*. Lontoo: Bloomington.
- Woolf, Daniel (2011) *A Global History of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ylikangas, Heikki (1977/1997) *Nuijasota*. 4. painos. Helsinki: Otava.
- Zilliacus, Lars (2006) Om synen på Finland och på Finska hushållningsällskapet ställning under slutet av vår svenska tid och början av vår kejsartid”. Teoksessa Lars Zilliacus (toim.) *Finska Hushållningsällskapets arkiv och skrifter. En källa för forskningen VI*. Turku: Åbo Akademis förlag, 193–220.